

HUIS
VAN
HILDE

Archeologiecentrum
Noord-Holland

Noord-Hollandse
Archeologische
Publicaties - 7

Kostverloren te Amstelveen

Archeologisch onderzoek naar kasteel en
buitenplaats aan de Amstel (ca. 1425-1822)

G.P. Alders (redactie)
A. Cohen
J. Goud
B. Hoeksema
S. van der Meij
R. de Ouden-de Wolf
M. van Tooren
H. Vrielink
F. Wesselingh

Provincie
Noord-Holland

Uitgave: Provinciaal bestuur Noord-Holland, Castricum 2018.

Deze verslaglegging is uitgevoerd in opdracht van het Provinciaal bestuur van Noord-Holland.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Mochten personen of instanties desondanks van mening zijn dat rechten niet zijn gehonoreerd, kunnen zij contact opnemen met de uitgever.

ISBN/EAN: 978-94-92428-08-0

Grafische verzorging: Xeroxmediaservices

Noord-Hollandse
Archeologische
Publicaties - 7

Kostverloren te Amstelveen

Archeologisch onderzoek naar kasteel en
buitenplaats aan de Amstel (ca. 1425-1822)

G.P. Alders (red.)
A. Cohen
J. Goud
B. Hoeksema
S. van der Meij
R. de Ouden-de Wolf
M. van Tooren
H. Vrielink
F. Wesselingh

Inhoudsopgave

Administratieve gegevens van het onderzoeksgebied	4
Samenvatting	5
Hoofdstuk 1 Inleiding	7
1.1 Algemeen	7
1.2 Aanleiding en verloop van het onderzoek	7
1.3 Doel van het onderzoek en onderzoeksvragen	9
1.4 Opzet van het rapport	9
1.5 Dankbetuiging	9
Hoofdstuk 2 Methoden	10
2.1 Archeologisch onderzoek	10
2.2 Specialistisch onderzoek	12
2.3 Historisch en iconografisch onderzoek	12
Hoofdstuk 3 Resultaten	13
3.1 Fysische geografie	13
3.2 Archeologisch onderzoek	15
3.2.1 Sporen: gebouwen en tuinaanleg	15
3.2.2 Gebouwwresten en bijbehorende grachten	17
3.2.3 Tuinaanleg	26
3.2.4 Overige sporen	34
3.2.5 Profielbeschrijving	34
3.2.6 Relevante sporen en vondsten in de omgeving	36
3.3 Vondsten	37
3.3.1 Keramiek vaatwerk	37
3.3.2 Keramiek pijpen	37
3.3.3 Keramiek bouw materiaal	39
3.3.4 Keramiek kacheltegels H. Vrielink en R. de Oude-de Wolf	39
3.3.5 Natuursteen en mineralen M. van Tooren (m.m.v. G.P. Alders)	41
3.3.6 Botmateriaal	42
3.3.7 Eetbare schelpen	42
3.3.8 Exotische schelpen en koraal A. Cohen, S. van der Meij, B. Hoeksema, J. Goud en F. Wesselingh	42
3.3.9 Glas	43
3.3.10 Metaal	43
3.3.11 Hout	44
3.3.12 Leer	44
3.4 Historisch onderzoek	44
3.4.1 Schriftelijke gegevens	44
3.4.2 Cartografische gegevens	45
3.4.3 Iconografische gegevens	47
3.4.4 Het buitenplaatslandschap rond Amsterdam	49

Hoofdstuk 4 	Synthese	53
4.1	Kostverloren van <i>moated site</i> tot buitenplaats aan de Amstel	53
4.2	Beantwoording van de onderzoeksvragen	55
4.3	Waardebepaling van het terrein van Kostverloren	55
4.4	Mogelijkheden voor verder onderzoek	56
Hoofdstuk 5 	Conclusie	57
Bronnen en literatuur		58
Bijlage 1: Sporenlijst		60
Bijlage 2: Schelpen en koralen		61
Bijlage 3: Iconografie lijst		63
Bijlage 4: Lijst van kaarten		64

Administratieve gegevens van het onderzoeksgebied

Provincie:	Noord-Holland
Gemeente:	Amstelveen
Plaats:	Amstelveen
Toponiem:	Kostverloren
Kaartblad 1:25.000:	25 G
Centrumcoördinaten ¹⁾ :	121.660/481.525
Bevoegde overheid:	Rijk
ARCHIS waarnemingsnr.:	32771
Monumentnummer:	1910
Objectcodenr.ROB:	25G-127n
Opgravingscode ROB:	ASV 94
IPP nummer:	0064
Datum veldwerk:	6-9-1994 tot 8-12-1994
Datering:	begin 15 ^e - begin 19 ^e eeuw (periode LME/NT)
Beheer documentatie:	Provinciaal Depot voor Archeologie Noord-Holland

¹⁾ Coördinaten zoals afgelezen in het midden van het archeologisch monument op de kaart in ARCHIS. Zie verder: paragraaf 1.1 van dit rapport.

Samenvatting

Aan de Amsteldijk Noord te Amstelveen ligt een weiland waar tot 1822 het Huis Kostverloren stond. De toenmalige eigenaar van de grond, de heer A.J. Bakker, diende in 1992 een principe-aanvraag in voor herbouw van dit kasteelachtige huis. Omdat te verwachten was dat herbouw op de oude plek aanzienlijke schade zou toebrengen aan archeologische waarden die mogelijk nog in de bodem aanwezig waren, werd een proefonderzoek uitgevoerd om de feitelijke waarde van het terrein te bepalen.

Volgens de op dat moment beschikbare gegevens zou het huis rond het jaar 1500 zijn gesticht door Jan Benning, schepen en burgemeester van Amsterdam. Als *Costverloren* werd het in 1508 voor het eerst vermeld en vanaf 1610 verscheen het huis op prenten, tekeningen en schilderijen. Omstreeks 1658 werd het ingrijpend vernieuwd en tussen circa 1708 en 1725 werd er een nieuw huis gebouwd in classicistische stijl en werd ook de tuin opnieuw ingericht. Door deze wijzigingen transformeerde Kostverloren geleidelijk van een kasteelachtig gebouw naar een buitenplaats.

Van Huis Kostverloren zijn veel kunsthistorisch belangwekkende schilderijen en tekeningen vervaardigd, vooral tijdens de eerste helft van de 17^e eeuw. Hierbij bevinden zich werken van beroemde meesters als Rembrandt van Rijn, Hobbema en Ruijsdaal. Hoewel niet altijd duidelijk is in hoeverre deze afbeeldingen bouwkundig gezien betrouwbaar zijn, bleken zij veel waardevolle informatie te bevatten over de morfologie van de gebouwen in die tijd.

Dankzij het net van proefsleuven werd duidelijk dat het gehele kasteel- of buitenplaatsterrein, inclusief tuin en omringende singelgrachten, een oppervlakte had beslagen van circa 9.000 m². Hiervan werd ruim 1.000 m² (oftewel 11%) bij het proefonderzoek vrij gelegd. Binnen de buitensingels bleek er een terrein van 4.000 m² aanwezig te zijn geweest, waarvan het hoofdgebouw inclusief omgrachting ongeveer 700 m² besloeg.

Vrijwel de gehele plattegrond van het hoofdgebouw kon worden gereconstrueerd, alleen de naastgelegen bijgebouwen zijn niet onderzocht. Wel werd een deel van de tuin opgegraven. De proefsleuven werden niet te diep aangelegd, om zoveel mogelijk van het bodemarchief intact te laten. De kwaliteit van de grondsporen bleek over het algemeen hoog te zijn. De bodem is zeer vochtig, wat in belangrijke mate heeft bijgedragen aan het behoud van organisch materiaal.

Hoofdgebouw: Het terrein binnen de ongeveer 5 meter brede kasteelgracht omvatte een oppervlakte van 14,5 bij 18,5 meter. In de gracht lagen niet alleen veel vondsten uit vooral de laatste eeuwen van bewoning, maar ook grote muurfragmenten en natuurstenen elementen. De grachtbodem bevond zich op ongeveer twee meter onder het maaiveld.

Bouwfase 1

De eerste bouwfase (uit circa 1425) bestond uit een toren van uitwendig 8,7 bij 8,1 meter. De 60 tot 80 centimeter brede fundering was aangelegd op enkele horizontale eiken balken. Hij vertoonde de eigenaardigheid dat hij op min of meer regelmatige afstanden sterk was verzakt, waarschijnlijk doordat er plaatselijk grote druk was uitgeoefend. Dit verschijnsel moet zijn veroorzaakt door een opbouw die bestond uit een houtskelet. Samenhangend met deze eerste bouwfase werd het oudste gedeelte van de gracht direct ten zuiden ervan onderzocht. Hierin bevond zich keramiek (en een houten klomp) uit de tijd vanaf de oudste bouwfase en een deel van de oudste dakbedekking, bestaande uit daktegels met bijbehorende nokpannen. De tweede bouwfase oversnijdt dit oudste grachtgedeelte, zodat de dakfragmenten vóór de bouw van deze fase in de gracht moeten zijn geworpen.

Bouwfase 1a

Na de eerste en vóór de tweede bouwfase werd de oudste fundering verlengd aan de oostzijde. Daarbij werd oud materiaal uit de eerste fase verwerkt, zowel baksteen als daktegels.

Bouwfase 2

Tot de tweede fase (daterend na 1460) behoorden een klein torentje van uitwendig 3,2 meter in het vierkant, staande op de noordwesthoek van het omgrachte terrein en een iets grotere toren van uitwendig circa 5,3 bij 6,5 meter in het zuidwesten. De bakstenen fundering van de laatste was aangelegd op een houten roosterfundering, volgeslagen met paaltjes van elzenhout (zogenaamde slieten).

Bouwfase 3

Vervolgens werd de van afbeeldingen bekende toren op de noordoosthoek gebouwd, die uitwendig een grondplan bezat van 5,9 bij 5,6 meter, maar waarvan bij de opgraving alleen nog de elzenhouten paaltjes bleken te resteren. Wel was er nog een kwartronde waterput van kleine gele baksteen aanwezig die zich in de zuidoosthoek van de toren had bevonden en van binnen bepleisterd was. Er lag veel afbraakpuin in, waaruit blijkt dat de put nog open lag op het

moment dat er verbouwings- of afbraakwerkzaamheden plaats vonden. Op de bodem bevond zich een laag van circa 20 cm zeeschelpen, waarschijnlijk bedoeld als waterfilter.

Bouwfase 4

De vierde fase bestond voornamelijk uit een nieuw onderheide muur langs de gracht, uit vermoedelijk het eind van de 16^e eeuw. Deze muur bezat een 'Amsterdamse' fundering bestaande uit lange palen van naaldhout, die door het veen heen waren geslagen. Aan de grachtzijde waren deze palen beschermd door een planken beschoeiing, waarin de vorm van steunberen aan de buitenzijde van de muur tot uiting kwam.

Overige bouwfasen

Van latere fasen is niet veel gevonden, er lagen slechts enkele bouwresten die niet goed gedateerd konden worden.

Tuinaanleg: De aangetroffen resten van de tuin dateren waarschijnlijk uit de eerste helft van de 18^e eeuw en bestonden uit een grotwerk (schelpengalerij), een bassin en een sokkel voor een tuinornament. Van de schelpengalerij resteerde een rechthoekig puinbed (11 meter lang en 2,5 meter breed) waarin zich behalve veel baksteenfragmenten ook brokken bergkristal, mineralen en exotische schelpen bevonden. Het bassin betrof een ronde houten kuip (2,7 meter diameter) waarvan de onderste 1,7 meter van de duigen bewaard was gebleven. Er omheen lag een ronde uitbraak-sleuf van een stenen gebouwtje van uitwendig 7,6 m diameter waarin de put zich bevond.

Buitensingels: Rondom het gehele terrein was een dubbele buitensingel van twee beschoeide grachten van elk 4 meter breed, met daartussen een 10 meter brede strook grond. In die strook lagen langgerekte, rechthoekige met klei gevulde kuilen, die mogelijk waren ontstaan door het aanplanten van een windsingel. In één van de grachten lag een rijtje ondersteboven neergeworpen boompjes. De grachten werden tijdens het proefonderzoek niet uitgraven en zijn daardoor moeilijk te dateren. Blijkens afbeeldingen bestonden ze reeds in het eerste kwart van de 17e eeuw. De oorspronkelijke aanleg kan waarschijnlijk in de 16^e eeuw worden geplaatst, maar een datering in de 15^e eeuw is niet uitgesloten.

Conclusie: Het onderzoek is zeer de moeite waard gebleken, niet alleen vanwege de vele kunsthistorische afbeeldingen die van het huis vervaardigd waren en waardoor archeologie en kunstgeschiedenis hier nauw verbonden zijn, en ook niet alleen vanwege de bijzondere schelpengalerij als objecttype dat tot nu toe nauwelijks archeologisch onderzocht werd, maar ook vanwege de eerste bouwfase die een uiterst zeldzame omgrachte houten (woon)toren uit de eerste helft van de 15^e eeuw aan het licht bracht. Het terrein waar ooit Huis Kostverloren stond, bewaart vele tastbare herinneringen aan het leven dat zijn bewoners leidden. Zowel deze plek als de vondsten in het Provinciaal Depot voor Archeologie in Castricum vormen nog steeds een belangrijke bron voor onze kennis van het verleden, beschikbaar voor toekomstig onderzoek.

Afbeelding 1 Ligging van de onderzoekslocatie op de topografische kaart (Termeulen/Kersbergen 2012).

Hoofdstuk 1 | Inleiding

1.1 Algemeen

De opgraving vond plaats dankzij samenwerking van de provincie Noord-Holland met het toenmalige Instituut voor Prae- en Protohistorische Archeologie (IPP) van de Universiteit van Amsterdam en de voormalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) te Amersfoort.²⁾

1.2 Aanleiding en verloop van het onderzoek

Aan de Amsteldijk-Noord onder Amstelveen ligt, even ten zuidoosten van de bekende uitspanning Het Kalfje, een weiland waarin zich de resten bevinden van de voormalige buitenplaats Kostverloren.³⁾ Zie voor de ligging de topografische kaart⁴⁾ op afbeelding 1. Dit weiland vormt een open stuk in de bebouwing langs de Amstel. In 1974 werd op deze plek al veldonderzoek gedaan door twee leden van de Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis (NJBG), Jan Kok en Frits van der Meide.⁵⁾ Zij constateerden in het weiland de contouren van grachten en huis en vervaardigden daarvan een overzichtskaart. Ook werd een 'heuveltje' gesignaleerd op de plek waar bijgebouwen zouden hebben gestaan. Het is opmerkelijk dat hun conclusies grotendeels bevestigd zijn door de in 1994 uitgevoerde opgraving.

In het rapport uit 1987 over de inventarisatie van Amstelland door Archeologisch Adviesbureau RAAP komt onder catalogusnummer 3 de voormalige standplaats van het Huis Kostverloren te Amstelveen voor. Er werd een duidelijk reliëf met een hoogte tot 0,5 m boven de omgeving geconstateerd met een omvang van 75 x 50 m. Tussen 0 en 1,1 m onder maaiveld werd weinig zand met zeer veel puin ('massief

puinpakket') geconstateerd, dat was gelegen op veenmosveen. Vanwege de hoge waarde werd voorgesteld om er de bestemming 'meldingsgebied' aan te geven. Op het kaartje van figuur 11 van dat rapport blijkt echter dat niet het gehele terrein als meldingsgebied werd voorgesteld, maar slechts het gedeelte rond het hoofdgebouw.⁶⁾ Door de ROB werd het advies voor toekenning van de hoge waarde opgevolgd.⁷⁾

Omstreeks 1987 kocht aannemer en sloper A.J. Bakker het terrein.⁸⁾ Hij diende in 1992 een principe aanvraag in voor herbouw van het Huis Kostverloren aan de Amsteldijk. Het was de uitdrukkelijke wens van de opdrachtgever om het huis zoveel mogelijk in de oorspronkelijke staat te herbouwen.⁹⁾ Daartoe werd een eerste ontwerp gemaakt door architectenbureau P.L. van Gent te Utrecht, op basis van een uitvoerig historisch en iconografisch onderzoek.¹⁰⁾ Bakker was al jaren bezig om oude bouwmaterialen te verzamelen, waarmee hij zijn nieuwe kasteel 'een authentieke uitstraling' hoopte te geven.¹¹⁾

Na overleg tussen ROB en de eigenaar werd afgesproken dat er een proefonderzoek, een waardestellende opgraving, zou worden verricht. Herbouw van het huis op de oude plek zou naar verwachting aanzienlijke schade toebrengen aan de archeologische waarden die waarschijnlijk nog in de bodem aanwezig waren. Hoewel er formeel, vanwege het ontbreken van de Monumentenstatus, geen mogelijkheden waren om herbouw op deze plek tegen te gaan, stemde de eigenaar toe in het onderzoek. Het was immers ook in zijn belang dat dit proefonderzoek zou plaatsvinden. Ten eerste zou duidelijk worden wat de kwaliteit van de betreffende plek was als bouwgrond en of aanwezige archeologische resten de voortgang van de herbouwwerkzaamheden zouden kunnen bemoeilijken en ten tweede zou meer bekend worden over het uiterlijk van het huis en met name de juiste afmetingen die het had.

2) Door landmeetkundigen van de ROB is op 19 september 1994 een inmeting verricht (meetwerknr.1994-028), waarbij het meetstelsel van de opgraving is vastgelegd in het Rijksdriehoeknet.

3) De coördinaten van het midden van het archeologisch monument (nr.1910) zoals afgelezen van de kaart in ARCHIS is: 121660/481525. De coördinaten volgens de beschrijving van dit monument zijn: 121673/481509 en de oppervlakte van het monument bedraagt 14.836 m². De noordelijke hoek van het perceel ligt iets hoger, het midden daarvan heeft de coördinaten: 121638/481548. Hier nabij is ook de ARCHIS-waarneming (nr.32771) van de opgraving geplaatst met als coördinaten: 121660/481560.

4) Termeulen/Kersbergen 2012.

5) Gegevens verstrekt door het IPP.

6) Datema 1987 (herdruk 1989), 22, 45.

7) Op de huidige monumentenkaart (mon.nr.1910) is de begrenzing echter aanzienlijk ruimer, waardoor tuinaanleg en bijgebouwen nu wel zijn inbegrepen.

8) Bertram 2005, 164.

9) Van Melle 1995.

10) Van Gent/Miltenburg 1994.

11) Zie het tijdschrift *Westerheem* 43 (1994), 278.

Afbeelding 2 Luchtopname van het terrein van Kostverloren. De bouw van een nieuw woonhuis op de westrand van het terrein is goed te zien. (Digital Globe 2013, Google).

De wetenschappelijke leiding vanuit het IPP werd gevoerd door J.C. Besteman, de verantwoordelijk archeoloog vanuit de ROB was J-K.A. Hagers. De veldtechnisch leider G.P. Alders werd door de provincie Noord-Holland beschikbaar gesteld.¹²⁾ Van groot belang was de vrijwillige medewerking die werd verkregen van amateurarcheologen van de AWN-afdeling Amsterdam en omstreken. Zij hadden in het terrein waterpassingen en enige proefsleuven verricht, voorafgaand aan het aanleggen van de eerste proefsleuven van het grote onderzoek. Regelmatig werd overlegd en discussie gevoerd met architect P.J. van Gendt. De eigenaar verleende in alle

opzichten zijn medewerking: hij stelde op afroep een graafmachine beschikbaar en verzorgde een onderkomen bij de opgraving. Gedurende het onderzoek in het veld waren er diverse contacten met pers en publiek.¹³⁾

12) Dit ROB-onderzoek gold voor een IPP protocolopdracht. Van de kant van het provinciaal depot was ook de heer G. Anthonisse bij het onderzoek betrokken.

13) Belangrijk was een uitgebreid interview met Addy van Overbeke, dat geplaatst werd in de NRC. Daarnaast was er contact met Radio Noord-Holland en met derden als gemeente en Gemeente-archief Amstelveen alsmede de Vereniging Historisch Amstelveen. Om de resultaten te tonen aan het publiek werd op 26 oktober 1994 een Open Dag gehouden. Ruim een maand later werd op 30 november een beperkte kring van genodigden ontvangen. Op 18 november 1995 werd er een, met korte lezing ingeleide, kleine expositie van de resultaten gehouden in de nabij gelegen buitenplaats Wester-Amstel.

1.3 Doel van het onderzoek en onderzoeksvragen

Het primaire doel van de waardestellende opgraving was om de archeologische waarde van het terrein te bepalen, zodat kon worden besloten over een eventuele herbouw van het Huis Kostverloren op de oude plek. Daartoe moesten kwaliteit en omvang van het archeologisch waardevolle terrein worden bepaald en worden vastgesteld waar het hoofdgebouw had gestaan en wat de vroegste datering daarvan was.

Dit leidde tot de volgende onderzoeksvragen:

- 1 Waar bevond zich het hoofdgebouw van Huis Kostverloren en wat is de datering van de oudste sporen?
- 2 Hoever strekken de grondsporen zich uit en wat is de exacte omvang van het archeologisch belangrijke terreingedeelte?
- 3 Wat is de kwaliteit van de vindplaats en de hier aanwezige grondsporen en vondsten?

1.4 Opzet van het rapport

Na het beëindigen van de opgraving verscheen er een bijdrage in de Archeologische Kroniek van Noord-Holland over 1994, maar tijd en geld om tot een definitief verslag te komen waren niet beschikbaar.^{13a)} Mede vanuit een verantwoord beheer en toegankelijkheid van de archeologische collecties en documentatie in het Provinciaal Depot voor Archeologie Noord-Holland is de uitwerking in opdracht van het provinciaal bestuur alsnog ter hand genomen. Het rapport volgt zoveel mogelijk de gebruikelijke opbouw volgens de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie. De tekst is geschreven door G.P. Alders, met uitzondering van enkele paragrafen over specialistisch onderzoek, waarvan de auteurs apart zijn vermeld.

Eerst worden de gebruikte onderzoeksmethoden kort uiteengezet, waarna de fysisch geografische gegevens worden vermeld en de resultaten van het archeologisch en historisch onderzoek aan bod komen. Vervolgens zijn de gegevens over Kostverloren geplaatst in het ruimere verband van kastelen en buitenplaatsen rond Amsterdam. Tenslotte worden de onderzoeksvragen beantwoord en de mogelijkheden voor verder onderzoek aangegeven. Wat betreft de bijgevoegde opgravingsplattegronden: deze zijn gedigitaliseerd en bewerkt door de heer T. Hoogendijk.¹⁴⁾

^{13a)} Alders 1995.

1.5 Dankbetuiging

Dat het onderzoek plaats kon vinden was in de eerste plaats te danken aan de eigenaar, de heer A.J. Bakker. Zonder de inzet van de amateurarcheologen en dan met name de heer S.M. Groen en mevrouw G. Schrader-Kempstra zou de opgraving niet mogelijk zijn geweest. De architect, de heer P.L. van Gent, was ruimhartig bereid om de door hem verzamelde historische en iconografische gegevens over Kostverloren met ons te delen.

Enkele specialisten maakten het mogelijk om nader in te gaan op specifieke vondstgroepen. De heer J. van Oostveen schreef een separaat verschenen rapport over de keramische tabakspijpen, terwijl de heer H. Vrielink en mevrouw R. de Oude-de Wolf een bijdrage schreven over kacheltégels (paragraaf 3.3.4). Mevrouw M. van Tooren van de TU Delft verrichtte de determinatie van natuursteen en mineralen (paragraaf 3.3.5) en mevrouw A. Cohen van Naturalis en haar team¹⁵⁾ determineerden koraal en exotische schelpen (paragraaf 3.3.8). De heer M.C.W. Veen, beheerder van het Provinciaal Depot voor Archeologie Noord-Holland, gaf informatie over verschillende vondsten in het depot en enkele vergelijkbare objecten elders. Tenslotte is het aan het provinciaal bestuur te danken dat de uitwerking van deze opgraving alsnog ter hand kon worden genomen.

¹⁴⁾ Op de plattegronden zijn de NAP-hoogten van de vlakken onderstreept. Daarbij staan de cijfers van het bovenste vlak rechtop en die van het tweede vlak cursief. De overige hoogtematen duiden de bovenkant van het betreffende spoor aan, tenzij anders is aangegeven. BK = bovenkant spoor, OK = onderkant spoor. Apart ingemeten vondsten zijn aangeduid met een kruisje.

¹⁵⁾ Hiertoe behoorden S. van der Meij, B. Hoeksema, J. Goud en F. Wesselingh

Hoofdstuk 2 | Methoden

2.1 Archeologisch onderzoek

De opgraving startte op 6 september 1994 en werd afgesloten op 8 december 1994.¹⁶⁾ In deze periode werd er op 50 dagen gewerkt waarbij medewerking verleend werd door enkele vrijwilligers, die in wisselende samenstelling aanwezig waren. De initiatiefnemer van het project en eigenaar van de grond, de heer A.J. Bakker, stelde een graafmachine met bestuurder beschikbaar voor een groot aantal werkdagen.

Vanaf het hoogste punt van het terrein werden naar vier kanten sleuven van 2,5 tot 4,5 m breed gegraven tot in het omliggende veen, waardoor een kruis van proefsleuven

16) De gebruikte startnummers van sporen, vondsten, dia's, tekeningen en werkputten beginnen steeds met nummer 1. Zowel de vondsten als de sporen zijn per put genummerd. Omdat er geen volledige werkweken werden gemaakt, zijn de weekrapporten tweewekelijks opgesteld. Op de veldtekeningen werden de paaltjes van zacht hout aangeduid met een puntcirkel-symbool. De diameters hiervan zijn niet opgemeten.

ontstond. De diepte van de sleuven was doorgaans beperkt om niet meer te verstoren dan nodig was om verspreiding en aard van de grondsporen te kunnen vaststellen. In sommige werkputten was het echter wel nodig om (geheel of gedeeltelijk) een tweede vlak aan te leggen om een duidelijk beeld te verkrijgen.¹⁷⁾

17) De acht tekenvellen werden digitaal ingescand, waarbij de volgende indeling is ontstaan:

Kostverloren 2: tekening 2a put1/vlak1 1:20

Kostverloren 3: tekening 2b put1/vlak1 1:20

Kostverloren 4: tekening 3 put1/vlak2 1:50

Kostverloren 5: tekening 7 put3/vlak2 1:50

Kostverloren 6: tekening 6 put3/vlak1 1:50

Kostverloren 7: tekening 1 puttenoverzicht 1:500 + tek.4 put2/vlak1 1:50 + tek.5 put2/vlak2 1:50

Kostverloren 8: tekening 8a put4/vlak1 1:50 + tek.8b put4/vlak1 1:50 + tek.10 put5/vlak1 1:50

Kostverloren 9: tekening 9 put4/oostprofiel 1:20

Er komen soms dus meerdere oorspronkelijke tekeningen voor op één ingescand blad.

De nummers Kostverloren 1 en 10 zijn vervallen.

Afbeelding 4 Start van de opgraving: werkput 1 wordt aangelegd van west naar oost, vanaf het hoogste punt van het terrein het veen in.

Een groot probleem tijdens de opgraving in dit natte veengebied vormde de wateroverlast, vooral in perioden van veel neerslag, waardoor de opgravingsputten soms tot over de rand heen vol stonden met water. Om de vlakken toch redelijk droog te houden, werd er telkens een smalle greppel langs één lange putzijde aangelegd, waarin het water af kon lopen om weggepompt te worden.

Dankzij de grote vochtigheid van de bodem bleken er veel planken, balken en beschoeiingen in uitstekende staat in de bodem bewaard te zijn gebleven. Ditzelfde gold echter niet voor de bakstenen funderingen, die grotendeels waren weggebroken omdat ze vanwege de voortgaande inklinking van het veen steeds dicht bij het maaiveld waren komen te liggen. Maar omdat de oudste funderingen minder stevig gefundeerd waren, zakten juist deze wel mee met het veen, waardoor zij beter bewaard bleven dan het muurwerk uit later tijd.

Werkput 1 (71 x 4 m, twee vlakken waarvan de tweede alleen de westelijke 45 m van de werkput beslaat) liep vanaf het hoogste punt naar het oosten en werd begonnen op 6 september 1994.¹⁸⁾ Er werden beschoeide singelgrachten aangetroffen met een tussengelegen beplantingsstrook.

Tevens werden twee asplekken gevonden. De oppervlakte van deze werkput bedroeg 284 m².

Op 16 september werd begonnen met *werkput 2* (14 bij 2,5 m, twee vlakken) die naar het westen liep, maar vrij kort was omdat zich hier een moderne erfbegrenzing bevond. In deze put werd een houten tonvormige constructie aangetroffen. De oppervlakte van werkput 2 bedroeg 35 m².

Op dezelfde dag werden bij het graven van *werkput 3* resten van het hoofdgebouw aangetroffen, waarna de sleuf met een hoek naar het oosten werd voortgezet (27 x 4,5 m naar het noorden, daarna 59 x 4 m naar het oosten; het eerste deel naar het noorden heeft twee vlakken, de rest één vlak). Aan de oostkant was een kwartronde waterput van kleine gele baksteen aanwezig en tevens werd de dubbele singelgracht gevonden. Om aan deze kant de begrenzing van het hoofdgebouw te kunnen bepalen, werd over een oppervlakte van 90 m² een verbreding en uitstulping gemaakt naar het noorden. De totale oppervlakte van werkput 3 was daarmee $122 + 236 + 90 = 448$ m².

¹⁸⁾ Van put 1 werd het eerste vlak opgetekend op de nauwkeurige schaal 1:20. Dit bleek echter niet nodig te zijn, zodat daarna is overgegaan op schaal 1:50.

Afbeelding 5 Voorbeeld van de soms vochtige omstandigheden tijdens de opgraving, te zien vanaf de Amsteloevers, dus naar het zuiden toe. Op de voorgrond ligt werkput 3, daarachter is werkput 5 zichtbaar.

Direct ten zuiden van werkput 3 bleek zich een fundering vlak onder de grasmatten te bevinden. Deze is ook onderzocht, wat leidde tot de hier op 26 september aangelegde *werkput 4* (26 x 3,5 m met enkele zijsleufjes, één vlak). De zijsleufjes dienden om de fundering goed vrij te leggen. Deze werkput had daarmee een oppervlakte van 100 m². Van de oostwand van deze put werd het meest noordelijke deel over een lengte van 5,5 m als profiel gedocumenteerd.

Om het sleuvenkruis compleet te maken werd op 28 september *werkput 5* (36 x 4 m, één vlak) naar het zuiden gegraven en opnieuw werd de dubbele singelgracht aangetroffen. Een puinbed bleek afkomstig te zijn van een voormalige tuinornament: een 'schelpengalerij' ook wel 'grotwerk' genoemd. De oppervlakte van de werkput bedroeg 144 m².

Het totale opgegraven deel van het terrein bedroeg 1.011 m².¹⁹⁾ Omdat in een deel van de opgravingsputten een tweede vlak werd aangelegd bezat het totaal aan gedocumenteerde vlakken een oppervlakte van 1.348 m².

De dubbele singelgracht vormde de omgrenzing van het totale kasteel- of buitenplaatsterrein. De singelgracht werd niet aangetroffen in werkput 2, zodat hij ten westen daarvan moet liggen. Dit betekent dat de buitenmaat van de omgrachtingen in oost-west richting minstens circa 90 m heeft bedragen. In noord-zuid richting vanaf de binnenkruin van de Amsteldijk bedroeg dit circa 100 m, zodat het totale terrein met omgrachtingen een oppervlakte heeft beslagen van minstens 9.000 m². Het opgegraven gedeelte van 1.011 m² omvatte daarmee ruim 11% van het kasteelterrein met tuinaanleg.²⁰⁾

Om de afmetingen van het hoofdgebouw beter te kunnen inschatten was put 4 naar het zuiden vergroot. Daarmee kon worden vastgesteld dat het hoofdgebouw bijna 20 bij 20 meter mat. Direct rond het hoofdgebouw bevond zich een beschoeide slotgracht waarlangs heipalen stonden. Van enkele van deze heipalen werd geprobeerd ze met de graafmachine uit de grond te trekken om de lengte te bepalen, maar dit is niet gelukt omdat ze te stevig in de ondergrond verankerd waren. De gracht is niet uitgegraven, maar op één plek is met de graafmachine een gat gegraven tot op de bodem van de gracht. Deze bodem bevond zich op circa 2 meter onder het maaiveld. In de gracht lagen onder meer grote brokstukken muurwerk van het hoofdgebouw, zoals stukken betegelde keukenmuur, brokken schoorsteen, etc.

19) De oppervlakten van de opgravingsputten bedroegen immers 284 + 35 + 448 + 100 + 144 = 1011 m².

20) Het terrein dat binnen de buitenste singels lag was bijna 50 bij 80 m groot, dus bijna 4.000 m². De resterende ruimte van ruim 5.000 m² werd in beslag genomen door de beide singelgrachten zelf met de tussengelegen strook met beplanting.

Behalve de vondsten uit de sporen werden ook de belangrijkste losse vondsten verzameld uit de uitgegraven grond. Daarbij werd vooral aandacht besteed aan het botmateriaal, met het oog op de mogelijke aanwezigheid van exotische diersoorten. Van elk stukje fundering zijn zowel een baksteen- als een speciemonster genomen. De grond die afkomstig was uit het puinbed van de schelpengalerij werd in het veld gezeefd, waardoor ook klein materiaal kon worden verzameld.

2.2 Specialistisch onderzoek

Op 9 november 1994 werd een serie houtmonsters genomen onder leiding van Pauline van Rijn (van RING). Bij het onderzoek bleek helaas dat er onvoldoende bruikbare jaarringen aanwezig waren om tot een datering te komen. Nader onderzoek is door deskundigen verricht naar de keramische tabakspijpen, kacheltegels, natuurstenen, mineralen en bergkristallen. De exotische schelpen en het koraal zijn gedetermineerd door onderzoekers van Naturalis in Leiden.²¹⁾ Zie de betreffende paragrafen.

2.3 Historisch en iconografisch onderzoek

Van de vele door Groesbeek (1966) verzamelde gegevens werd dankbaar gebruik gemaakt en aangevuld met andere literatuurbronnen. Door Van Gendt en Miltenburg werd, ten behoeve van het vervaardigen van het ontwerp voor herbouw van het kasteeltje, een onderzoek verricht naar de historische en iconografische gegevens. Dit onderzoek is gebaseerd op het grote aantal afbeeldingen dat met name in de 17e eeuw van het buiten werd vervaardigd. Van liefst tien kunstenaars zijn afbeeldingen bekend (zie bijlagen 3 en 4).

Op basis van literatuuronderzoek werd een overzicht geschreven over het buitenplaatslandschap rond Amsterdam in de 17e en 18e eeuw, waarvan Kostverloren één van de eerste vertegenwoordigers blijkt te zijn.

21) De determinatie is verricht vóór 19 september 2013.

Hoofdstuk 3 | Resultaten

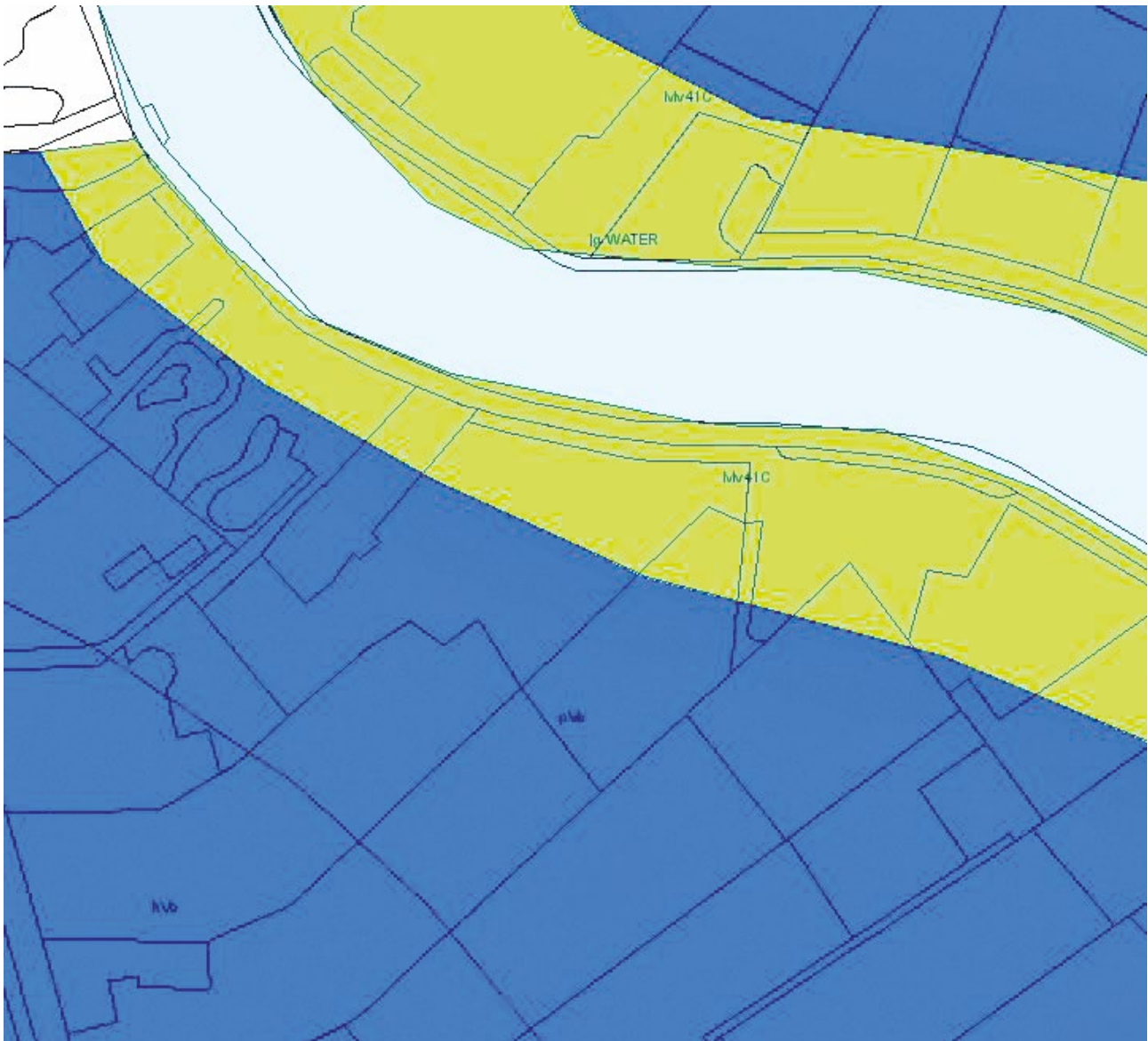
3.1 Fysische geografie

Het veengebied waarin het huidige Amstelveen ligt, werd in 953 door de koning geschonken aan de bisschop van Utrecht. Onderzoeker De Bont neemt aan dat de ontginningen in deze regio kort na dat jaar zijn begonnen.²²⁾ Het gebied werd in 1204 tijdens de Loonse oorlog verbrand. De ontginning zou volgens De Bont hebben plaatsgevonden vanaf een zone ('ontginningsbasis') op een afstand van 300 tot 400 m vanaf

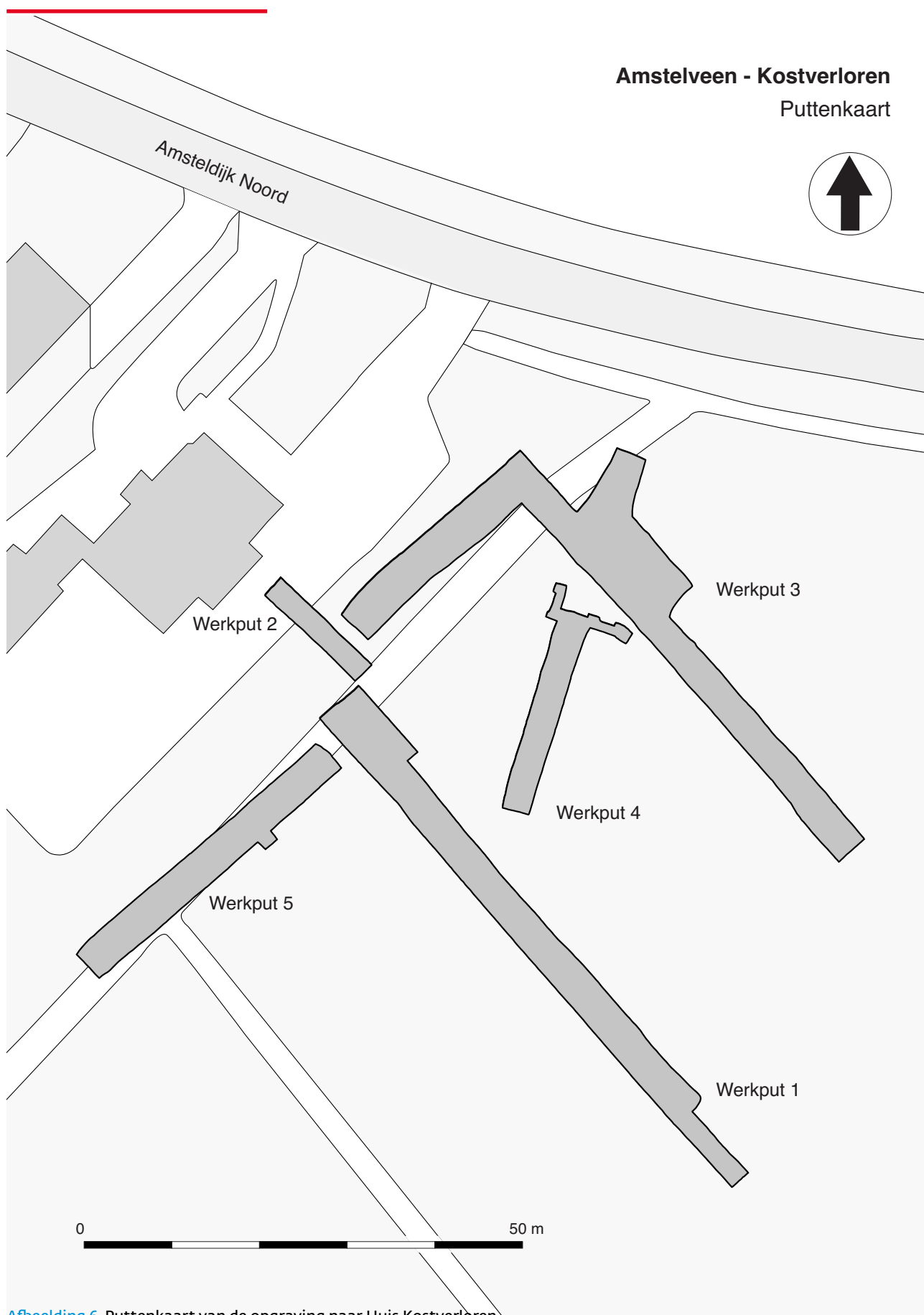
de Amstel. Hoe wij ons dit feitelijk moeten voorstellen licht hij echter niet toe.

Volgens de geomorfologische kaart ligt het plangebied in de zone van een *Ontgonnen veenvlakte al dan niet bedekt met klei*

22) De Bont 2008, 565-566. Een andere mogelijkheid is dat de ontginning reeds eerder was aangevangen en dat de schenking niets anders was dan de formalisering van een reeds bestaande situatie.

Afbeelding 3 Bodemkaart van het plangebied en omgeving. De Amstel is met lichtblauw aangeduid, met groen de kalkarme zeeklei op veen en met blauw het veen met een zavel- of kleidek. (databank ARCHIS II)

Afbeelding 6 Puttenkaart van de opgraving naar Huis Kostverloren.

en/of zand (1M46). Langs de oever van de Amstel bevindt zich een Dijk (...) met hoogteverschil 1,5-5 m. Oeverwallen zoals die meer stroomopwaarts wel liggen ontbreken hier, maar zijn dichtbij. Op 50 m ten zuidoosten van het plangebied is namelijk langs de Amstel een oeverwal aanwezig, aangeduid als *Rivier-inversierug* (3K26).

De bodemkaart geeft aan dat het gaat om een gebied met bosveen of eutroof broekveen met een zavel- of kleidek, waarin de minerale aardlaag of humusrijke bovengrond dikker is dan 15 cm (pVb). Verder bevindt zich een zone kalkarme zeeklei op veen (Mv41C) langs de Amsteloever, welke zone gemeten vanaf de oever 60 tot 80 m breed is (en gemeten vanaf de binnenkant van de Amsteldijk 45 tot 65 m). De afzetting van deze zeeklei op het veen heeft een dikte tussen de 40 en 80 cm.²³⁾

Uit het gedocumenteerde profiel van de oostwand van werkput 4 bleek, dat daar op het natuurlijke veen slechts een 20 cm dikke natuurlijke laag zware klei was afgezet, die bovenin iets ijzerhoudend is (zie paragraaf 3.2.5). De vrij gelegde bodem van het bovenste vlak van werkput 1 bestond voor wat betreft de meest westelijke 28 m uit sterk zandige lichtbruine klei met af en toe puinbrokjes, meer naar het oosten was er een geleidelijke overgang naar donkerder en minder zandige grond. Nog verder naar het oosten werd het pure veen. Een vergelijkbare geleidelijke overgang was te zien in werkput 5, waar de bodem aan de noordzijde nog bestond uit zeer zandige klei, die naar het zuiden verliep naar iets kleiig veen.

In de grondsporen werd veel puur zand aangetroffen, maar dit kwam niet voor in de natuurlijke lagen, zodat het zand op grote schaal van elders moet zijn aangevoerd door menselijke activiteiten.²⁴⁾

Volgens de topografische kaart heeft het maaiveld van het zuidelijk deel van het plangebied een hoogte van 1,9 m onder NAP. De maaiveldhoogte bij het westelijk eind van werkput 1 lag op circa 1,35 m onder NAP. Het waterpeil van de bij het opgravingsterrein gelegen kavelsloten bedroeg op 25 november 1994 ongeveer 2,5 m onder NAP.

3.2 Archeologisch onderzoek

Dankzij de zeer drassige veenbodem was de kwaliteit van de grondsporen over het algemeen hoog. Organisch materiaal

23) Opvallend is dat de bodemkaart hier bosveen of eutroof broekveen vermeld, terwijl zich volgens het RAAP-rapport (zie paragraaf 1.2) veenmosveen in de ondergrond zou bevinden, een geheel ander veentype.

24) Bekend is dat vanaf 1637 veel zand naar Amsterdam werd aangevoerd vanuit de ontginningen te 's-Graveland in het Gooi.

zoals de grote hoeveelheid houtresten (waaronder niet alleen bouwkundig hout, maar ook gebruiksvoorwerpen zoals een houten klomp uit de 15^e eeuw) waren goed bewaard gebleven. Er lagen veel vondsten en bouwfragmenten in de gracht.

De bakstenen funderingen, vooral die uit de jongere bouwfasen, waren weg gesloopt in de loop der tijd, maar de nog aanwezige houten funderingspalen daaronder gaven veel informatie over de gebouwen die hier hadden gestaan. Bovendien waren, door het wegzakken in het veen, juist de oudere baksteenfasen nog redelijk bewaard gebleven. De bouwtijd van Kostverloren, die op basis van de eerste schriftelijke vermelding op circa 1500 was gesteld, kon dankzij het archeologisch onderzoek driekwart eeuw verder terug in de tijd worden geplaatst, namelijk omstreeks 1425. Voor de datering van de gebouwdelen is onder meer gebruik gemaakt van vergelijking van de in tijd afnemende formaten van de bakstenen met die van via historische bronnen gedateerde bouwwerken in Holland.

3.2.1 Sporen: gebouwen en tuinaanleg

Tijdens de opgraving zijn zowel resten gevonden van het hoofdgebouw met de omringende gracht als van de tuinaanleg. Van de laatste vormen de buitensingels het grootste element, daarbinnen werden met name een schelpengalerij (of 'grotwerk') en een bassin aangetroffen.²⁵⁾ Zoals gezegd lag binnen de buitensingels een terrein van circa 4.000 m². Hiervan werd bijna 700 m² in beslag genomen door het hoofdgebouw met grachten.²⁶⁾ Dit betekent dat er voor de tuinaanleg ten zuiden en westen van het kasteel en voor de bijgebouwen ten noordoosten bij elkaar 3.300 m² beschikbaar was. Deze bijgebouwen lagen ten oosten van het hoofdgebouw en zijn archeologisch niet onderzocht. Zij bestonden blijkens oude afbeeldingen in ieder geval uit een poort en een zaalvormig gebouwtje, terwijl op zeker moment ook een koepeltje zichtbaar is.

Omdat de sporen per werkput waren genummerd, wordt achter het spoornummer steeds tussen haakjes het werkputnummer vermeld. Zo wordt bijvoorbeeld spoor 2 in werkput 4 aangeduid als: S2 (WP4). Voor zover bekend wordt steeds de diepteligging van bovenkant en onderkant van het spoor vermeld. Bij een 'vanaf'-diepte betreft het alleen de bovenkant, omdat de onderkant van het spoor niet bekend is.

25) Dat men indertijd sprak van 'grotwerk' blijkt uit een beschrijving van het even ten zuiden van Kostverloren gelegen buiten Tulpenburg uit 1761, waarbij onder meer speelhuizen, cabinetten, grotwerken, fontijnen genoemd worden: Groesbeek 1966, 129.

26) Het hoofdgebouw mat 14,5 bij 18,5 meter. Door de omringend slotgracht van 5 meter breedte wordt de totale oppervlakte bijna 700 m² (namelijk 24,5 x 28,5 = 698,25 m²).

Tijdens het afgraven van de bovenste bodemlaag werden direct onder het maaiveld op verschillende plekken puinlagen en –stroken aangetroffen in een vrij willekeurig patroon, ontstaan tijdens de afbraakfase van de buitenplaats.

3.2.2 Gebouwrresten en bijbehorende grachten

Hoofdgebouw: Het terrein binnen de gracht omvatte een oppervlakte van circa 14,5 bij 18,5 meter. Na analyse van de sporen en vondsten konden vier bouwfases worden herkend uit de 15^e en 16^e eeuw. Van latere bouwfases zijn geen duidelijke sporen aangetroffen. De gracht rond het hoofdgebouw was niet breder dan circa 5 meter. Even ten westen van de gracht aan de westzijde (op 10 m ten noorden van het zuidelijk uiteinde van put 3) bevond zich een dicht bijeen gelegen groepje van acht blokken bewerkte natuursteen.²⁷⁾ Ook elders op het terrein kwamen dergelijke blokken voor, die waarschijnlijk het overblijfsel vormen van 'speklagen': natuurstenen banden die in het bakstenen metselwerk waren opgenomen. Deze bouwwijze is kenmerkend voor de periode rond het jaar 1500.

²⁷⁾ Vondstnr's. 2, 9, 13 t/m 17, 26² en 31.

Bouwfase 1 (circa 1425)

S1 (WP4): Oudste fundering van een torenvormige eerste aanleg, te dateren omstreeks 1425 (waarschijnlijk samenhangend met sporen 4 en 5 in WP3). Dit spoor bestond uit een onregelmatig gevormde fundering van oranje-gele tot rode baksteen, 22 x 10,5/11 x 4,5 (= 1064 cm³). De hierbij behorende baksteendatering is 1415-1445. De funderingsbreedte bedroeg 0,5 tot 0,8 meter, het opgaande werk was waarschijnlijk 1,5 steens (dus circa 35 cm) dik. De fundering was op regelmatige afstanden (2,5 tot 3 meter) plaatselijk sterk weggezakt, wat wijst op zware belasting op deze punten.

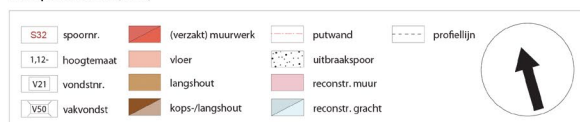
Zeer waarschijnlijk stond er een torenvormig bouwwerk met houtskelet op de fundering en hebben de stijlen van de houtconstructie met kracht op deze stenen voeting gedrukt, die onvoldoende gefundeerd was om het gewicht op te vangen. De fundering rustte plaatselijk op liggende balken, maar er zijn ook slieten waargenomen. De lengte van de fundering tussen beide hoekpunten bedroeg bijna 9 meter (8,7 m). De diepteligging was 1,32 tot 2,18 meter onder NAP. Aan de noordzijde kwamen twee smalle dwarsmuren op deze fundering uit; zij sloten er 'koud' tegenaan, maar bestonden uit dezelfde baksteen. In het verlengde van de oostelijke dwarsmuur werd meer naar het noorden een funderingsbalk

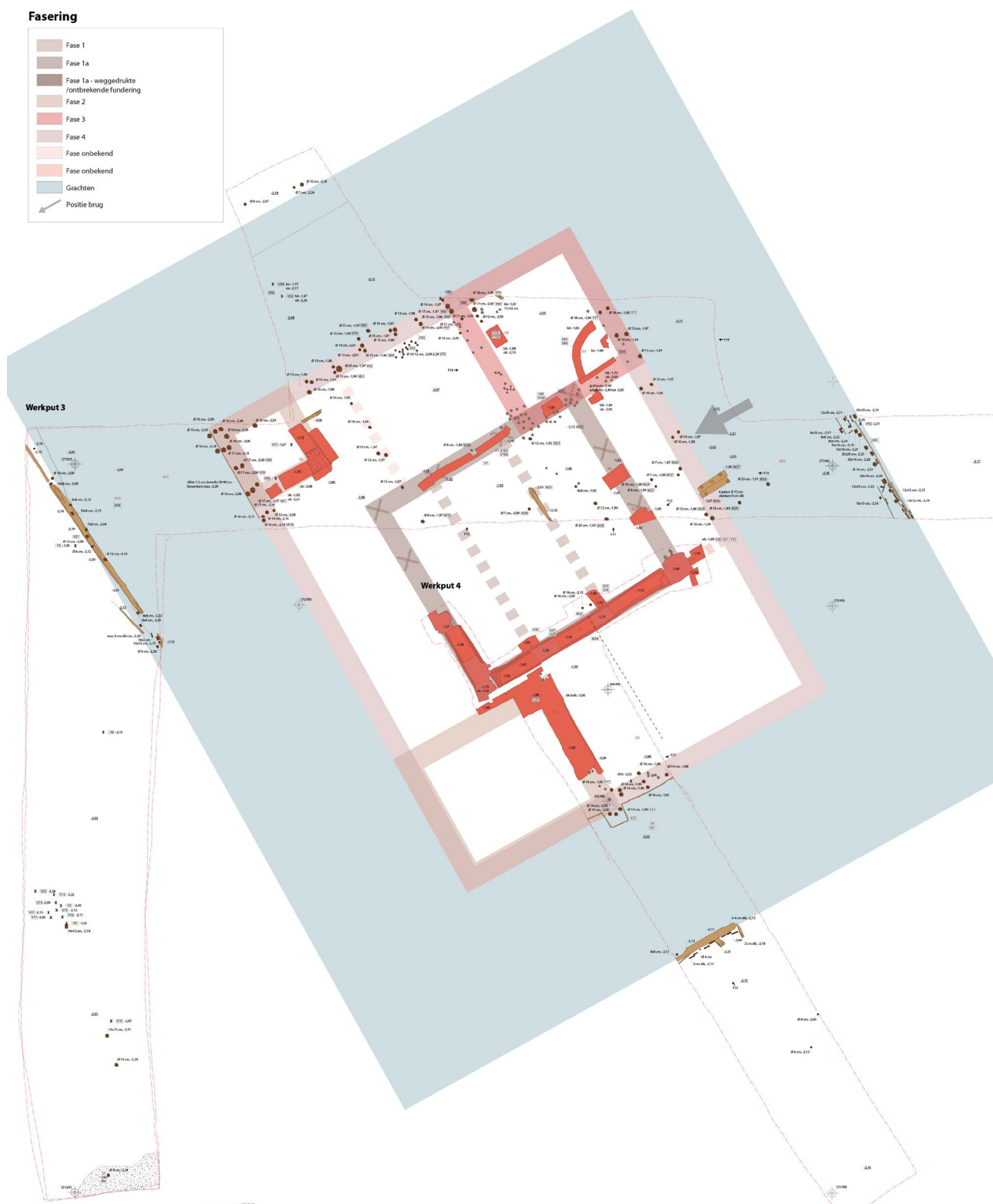
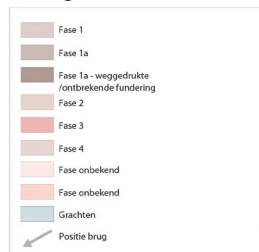
Afbeelding 8 De binnenzijde van de oudste torenfundering van Kostverloren (S1 in werkput WP4) vanuit het noordwesten.

Amstelveen - Kostverloren

Allesporenkaart (1:50)

Fasering

Afbeelding 9 Overzicht van de funderingen van Kostverloren met de 5 meter brede grachten. Het middelste grote 'vierkant' is de oorspronkelijke toren uit bouwphase 1. De zuidmuur daarvan is volledig teruggevonden.

aangetroffen. Het bouwwerk was door deze twee dwarsmuurtjes in drie ruimten onderverdeeld, waarbij de muurtjes steeds uitkwamen bij een plek waar de fundering was weggedrukt en dus een stijl moet hebben gestaan. Gezien de grote hoeveelheid daktegels (platte dakpannen) in de aangrenzende oudste grachtvulling en in de fundering van de toren uit de tweede bouwphase was het dak van de oudste toren gedekt met daktegels.

Ter plaatse van fundering S1 is het profiel gedocumenteerd, waaruit blijkt dat ten tijde van de opgraving van de fundering nog een hoogte resteerde van 0,5 meter. Aan de bovenzijde was de fundering circa 0,5 meter breed, naar onder toe liep hij iets breder uit. Onder de fundering lagen minstens drie balken in lengterichting, waarvan houtmonsters zijn genomen; het aantal jaarringen bleek echter te gering te zijn om tot een datering te komen. Ten behoeve van de bouw van de fundering had men indertijd de natuurlijke kleilaag die op het veen lag weg gegraven. De fundering bleek te zijn verzakt aan de kant van de gracht, resulterend in een helling van 20%.

S4 (WP3): Fundering die waarschijnlijk samenhangt met de oudste fundering S1 in werkput 4. Het betreft een resterend

brok van een fundering waarvan nog slechts één tot twee steenlagen over waren. Eronder was geen funderingshout gevonden. De funderingsbreedte bedroeg circa 0,9 meter. De gebruikte bakstenen waren gelijk aan die van S1 in werkput 4. De diepteligging was 1,82 tot 1,95 meter onder NAP. Dit spoor is gelijk aan S5 (WP3).

S5 (WP3): Resterend gedeelte van een fundering waarvan nog slechts één steenlaag over was en die waarschijnlijk samenhangt met de oudste fundering S1 in werkput 4. Eronder werd geen funderingshout gevonden. De funderingsbreedte bedroeg waarschijnlijk circa 0,8 meter. De gebruikte bakstenen waren hetzelfde als die van S1 in werkput 4. Dit spoor is gelijk aan S4 (WP3).

De omvang van de oudste bouwphase is aan de noordzijde niet geheel zeker, maar de toren kan aan deze kant eigenlijk alleen maar zijn afgesloten door een muur ter plaatse van de hier aangetroffen smalle fundering. Deze zal als vervanging van de oorspronkelijke muur zijn opgetrokken toen die moest worden weggebroken om de bouw van de noordoost toren mogelijk te maken. Dat deze reconstructie juist is wordt onderbouwd door de aanwezigheid van een funderingsbalk

Afbeelding 10 De buitenzijde van torenfundering S1 (WP4) van bouwphase 1 vanuit het zuidwesten. Goed te zien is dat op enkele plekken de muur sterk ineengedrukt is. De aanzetten van de twee binnenmuren zijn vrij gelegd. Rechts sluit fundering S2 (WP4) uit bouwphase 2 op de toren aan.

Afbeelding 11 De weggedrukte zuidwesthoek van de oudste toren.

Afbeelding 12 Detail van het midden van fundering S1 (WP4) waaronder het liggende funderingshout zichtbaar is. Rechts bevindt zich het ingetekende profiel.

van het oostelijke dwarsmuurtje, dat zich bijna tot hieraan toe uitstrekt. De oudste toren of zaal moet daarom in noord-zuid richting 8,1 meter groot zijn geweest, wat de totale uitwendige oppervlakte op 8,7 bij 8,1 = circa 70 m² brengt. Met deze afmetingen stond hij min of meer midden op het omgrachte eiland. Gezien de vrijwel vierkante afmetingen zal het een toren zijn geweest en geen zaal. Dit zou ook de grote druk op de stenen voeting verklaren. Of het een woonfunctie had of bijvoorbeeld diende als graan-opslagplaats ('spijker') is onduidelijk. Aanwijzingen voor de aanwezigheid van een oudere geheel houten toren in de ondergrond ontbreken in ieder geval. Onbekend is ook het materiaal waaruit de wanden waren opgetrokken. Als dit vakwerk was met vlechtwerk dat met leem was aangesmeerd, zou men verwachten dat er brokken van het leem ('huttenleem') teruggevonden zouden zijn en dit was niet het geval. Het lijkt daarom waarschijnlijker dat de wanden uit houten planken bestonden, zoals in deze periode ook bij stadshuizen voorkwam.

Zonder nader onderzoek is niet vast te stellen of buiten de gracht een agrarisch complex lag, dat al bestond in de tijd dat de woontoren werd gebouwd.

Om tot een datering te komen van fase 1 kunnen de volgende

overwegingen worden ingebracht. Het gebruikte baksteen-formaat werd in Holland niet eerder toegepast dan vanaf 1415 en was doorgaans gebruikelijk tot 1445. De oudste met bewoning samenhangende goed dateerbare keramiek uit de opgraving van Kostverloren betreft grijs gedraaid aardewerk. De productie van deze keramieksoort bereikte in het begin van de 14^e eeuw een hoogtepunt om daarna vrij snel af te nemen. In de omgeving van Amsterdam kwam het gebruik van grijs gedraaid aardewerk in de periode omstreeks 1425 tot een einde.²⁸⁾ De combinatie van deze twee gegevens wijst erop dat de oudste fase van Kostverloren ergens omstreeks 1425 geplaatst kan worden. Een ander gegeven is de sterk verzakte staat waarin de fundering verkeerde. Dit zal aanleiding hebben gegeven tot de naam Kostverloren, een naam die al in 1508 voorkwam. Dit betekent dat de verzakking al enige tijd voor dat jaar moet hebben plaatsgevonden. Tenslotte sluit een datering van de oudste fase omstreeks 1425 goed aan op de chronologie van de volgende faseringen.

Bouwfase 1a (1440-1480)

S5 (WP4): Jongere fundering in het oostelijke verlengde van de oudste fundering. Deze bestond uit diverse soorten

²⁸⁾ Bartels 1999, 93, 100.

Afbeelding 13 Werkput 4 vanuit het zuiden met de Amsteloevers op de achtergrond. Van achter naar voor zijn te zien: de oudste fundering S1, daarvoor ligt de grachtmuur met houten paalwerk en beschoeiing uit bouwfase 4 en daarvoor slotgracht S4 met buitenbeschoeiing.

baksteen, deels gebroken, zowel van oud materiaal van spoor 1 als donkerrode baksteen van 20 x 10 x 4,5 (= 900 cm³) met een datering tussen 1440 en 1480. Er bevond zich geen funderingshout onder, wel een laagje daktegels. Deze fundering had een diepteligging van 1,70 tot 1,89 m onder NAP.

Bouwfase 2 (1460-1520)

S2 (WP4): Fundering van zuidwest toren uit de tweede bouwfase, bestaande uit oranje-gele baksteen, 19 x 9 x 4,5 (= 770 cm³), te dateren tussen 1460 en 1520. In deze zeer rommelig ogende fundering waren ook daktegels verwerkt. Hij rustte op een roosterwerk met slieten en had een breedte van 0,8 tot 1,1 meter. Het teruggevonden gedeelte vormde de binnenhoek van een toren in de zuidwesthoek van het hoofdgebouw. De resterende lengte van de bakstenen fundering van de oostgevel bedroeg 4,2 meter (aansluitend op de grachtmuur). De noordgevel is tijdens de opgraving slechts over een lengte van 3 meter vrij gelegd. De oorspronkelijke uitwendige afmetingen van deze toren bedroegen 5,3 bij 6,5 meter met een diepteligging van 1,80 tot 2,09 m onder NAP. Dit spoor is stratigrafisch jonger dan het oudste grachtgedeelte S3 (WP4).

S2 (WP3): Fundering van noordwest toren uit de tweede bouwfase. Dit was een L-vormige fundering in de noordwest-

hoek van het hoofdgebouw, waarschijnlijk van een hoek-toren van uitwendig 3,2 bij 3,2 meter. De muurdikte bedroeg circa 0,55 meter, plaatselijk breder. Het bouw materiaal is oranje baksteen van 19 x 9 x 4,5 (= 770 cm³), onderin met daktegels. Dit spoor rustte op funderingsplanken. De diepteligging was 1,7 tot 2,08 m onder NAP.

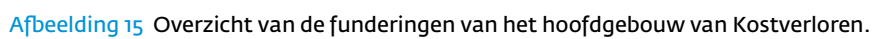
Bouwfase 3 (circa 1500)

Dit is de bouwfase van de karakteristieke en bekende noordoost toren van Kostverloren, waarvan geen metselwerk bewaard bleef, maar alleen de op kleef ingeslagen palenclusters van zacht hout. Uit dit paalwerk kan worden afgeleid dat de uitwendige afmetingen van deze toren 5,6 bij 5,9 meter bedroegen.

S3 (WP3): Langgerekte smalle fundering waarvan nog twee lagen resteerden, bestaande uit rode en oranje baksteen van 18/18,5 x 8,5 x 4 (= 621 cm³) en iets groter, te dateren vanaf 1495. De resterende funderingslengte was 3,8 meter, de breedte 0,25 tot 0,3 meter. Onderin was geen funderingshout, alleen puinbrokken. De diepteligging bedroeg 1,78 tot 1,85 meter onder NAP. Deze fundering betreft waarschijnlijk het restant van een muur die de oude noordelijke muur van de zaalbouw verving op het moment dat de noordoost toren werd gebouwd.

Afbeelding 14 Fundering S2 (WP4) uit de tweede bouwfase vanuit het oosten. Onder de fundering zijn nog juist het liggend funderingshout en de elzen slieten te zien. Rechts ligt torenmuur S1 uit de eerste bouwfase.

Afbeelding 16 De noordwesthoek van het hoofdgebouw gezien vanuit het westen, met de funderingspalen van de grachtmuur uit bouwfase 4 en twee muren van de hoektoren S2 (WP3) uit bouwfase 2. Op de voorgrond het diep uitgegraven gedeelte van de kasteelgracht.

Afbeelding 17 De verbreding van werkput 3 vanuit het oosten, met kwartronde waterput S7 van de bekende noordoostelijke hoektoren uit bouwfase 3. Op de voorgrond de funderingspalen van de grachtmuur uit bouwfase 4. Achter de waterput is de fundering S3 te zien van de muur die omstreeks 1500 de oude noordmuur van de toren uit bouwfase 1 verving ten tijde van de bouw van de noordoostelijke hoektoren.

In de zuidoosthoek van de toren lag een waterput van bakstenen die slechts iets kleiner waren dan die van S3 (WP3), zodat de put waarschijnlijk zal zijn aangebracht direct na voltooiing van de toren. Het gaat om S7 (WP3): Kwartronde fundering van voornamelijk gele baksteen van 18/19 x 8,5/9 x 3,5 (= 567 cm³), te dateren na 1505. Aan de zuidkant (en zeer waarschijnlijk ook aan de oostkant) was een rechte afsluiting aanwezig; aan de oostkant resteerde een oorspronkelijk zeskantig blok (= een gewelfaanzet?). Onder de fundering werd geen funderingshout gevonden. Het inwendige was bepleisterd en gevuld met grof puin. Op de bodem bevond zich een 0,2 meter dikke schelpenlaag tussen 2,4 en 2,6 meter onder NAP. De afmeting van de funderingsconstructie bedroeg circa 1,7 bij 1,7 meter, de muurdikte 0,2 tot 0,3 meter. De diepteligging was 1,65 tot 2,69 m onder NAP.

Op basis van de toegepaste baksteenformaten kan een indicatie voor de datering van de noordoost toren worden verkregen: vanaf 1495 met voltooiing na 1505. Dit stemt goed overeen met de datering omstreeks 1500, die aan deze toren werd gegeven op basis van de architectonische vormgeving met een bekroning met kruisdak en vier trapgevels.²⁹⁾

29) Meischke 1978, 86.

Bouwfase 4: eind 16^e eeuw

Van deze bouwfase bleven vooral de heipalen over langs de binnentaluds van de slotgrachten, bestaande uit stevig naaldhout die onderdeel waren van een 'Amsterdamse' fundering. Dit funderingstype werd vanaf het eind van de 16e eeuw toegepast.³⁰⁾ Zowel tijdens de opgraving als op een schilderij van Ruisdael uit 1658 is te zien dat de grachtmuur aan de buitenzijde was voorzien van steunberen. Het is niet uit te sluiten dat deze funderingsconstructie pas in de eerste helft van de 17^e eeuw werd aangelegd, maar de noodzaak tot een drastische bouwkundige ingreep in 1658 toont aan dat het paalwerk toen al geruime tijd moet hebben bestaan, zodat een datering nog in de 16^e eeuw waarschijnlijk is.

S6 (WP3): Waarschijnlijk een toevallig resterend onderdeel van de grachtmuur uit deze bouwfase, was een kesp bestaande uit een in tweeën gebroken plank (dikte 9 cm) rustend op vier palen met een diameter van circa 15 cm; de plank mat 40 bij 120 cm. De diepteligging bedroeg 1,97 m onder NAP.

Bouwtijd onbekend

S8 (WP3): Funderingsblok waarvan context en functie onduidelijk zijn, bestaande uit metselwerk van donkerrode/

30) Baart e.a. 1977, 46-47.

Afbeelding 18 De funderingspalen van de grachtmuur uit bouwfase 4 in werkput 4, gezien vanuit het zuidoosten. De beschoeiing bestaat uit delen die de vorm van de grachtmuur volgden, ook ter plaatse van de steunberen.

paarse bakstenen, 17,5-18 x 9 x 3,5 (= 559 cm³), met een datering na 1510. Het metselwerk was gemetseld met harde specie en 0,5 meter breed bij 0,7 meter lang, rustend op 3 cm dikke planken. De diepteligging bedroeg 1,89 tot 2,13 meter onder NAP. Een vergelijkbaar blok metselwerk lag iets ten zuiden van de waterput en bezat ook harde metselspecie. Ten oosten van de kleine toren uit de tweede bouwphase bevond zich een palenreeks die wijst op de aanwezigheid van een lichte binnenmuur.

Slotgrachten: Rondom het hoofdgebouw waren grachten aanwezig. Om de grachtdiepte te kunnen bepalen werd op één plek (in werkput 3) de westelijke slotgracht over enkele vierkante meters dieper uitgegraven. Vanwege het snel toestromende grondwater kon dit uitsluitend worden gedaan met behulp van de graafmachine. De grachtbodem bleek op ongeveer 2 meter onder het huidige maaiveld te liggen.³¹⁾ De grachtvulling bevatte veel vondsten, waaronder een aantal zeer grote puinbrokken: brokstukken van schoorstenen, betegelde stukken keukenmuur, enz.

De in werkput 4 aanwezige planken beschoeiing tegen het binnentalud van de zuidelijke slotgracht bleek duidelijk de vorm van een steunbeer te volgen. Bij de beschoeiing langs het buitentalud van de oostelijke slotgracht werd onder meer een ijzeren haakbus gevonden (zie paragraaf 3.3.3). Aan deze kant moet zich de brug hebben bevonden, gezien de afbeeldingen die van Kostverloren bekend zijn.

S3 (WP4): Oudste grachtgedeelte, eerste helft 15^e eeuw. Deze bevond zich ten noorden van gracht S4, de oever lag circa 3 meter noordelijker dan dat van de latere gracht. Dit spoor was gevuld met klei onderin en daarboven een vondstloze plaggenmassa. Vermoedelijk hangt dit grachtdeel samen met fundering S1. Onderin deze gracht lagen onder meer daktegels en keramiek uit circa 1425. De diepteligging was 2,00 tot 3,00 meter onder NAP. Het spoor is stratigrafisch ouder dan de torenfundering van spoor S2 (WP4). Omdat slechts een zeer klein deel kon worden vrij gelegd is niet zeker of het hier werkelijk om een volwaardige gracht ging, of slechts om een kleine uitstulping in de richting van de oudste toren.

S11 (WP3): Slotgracht rond hoofdgebouw, westelijk gedeelte. Deze gracht was circa 5,5 meter breed en had aan de binnenzijde een reeks verticale planken waarachter vele heipalen. Aan de buitenzijde van de gracht bevond zich een schuin naar binnen staande houten beschoeiing, bestaande uit horizontaal geplaatste planken, die op hun plaats werden gehouden door palen met een dikte van 6 tot 12 cm. De

diepteligging bedroeg 2,08 tot 3,3 meter onder NAP. Deze gracht was in het midden uitgegraven, waarbij bleek dat de bodem lag op een diepte van circa 2 meter onder het maaiveld. Dit spoor is gelijk aan S12 (WP3) en S4 (WP4).

S12 (WP3): Slotgracht rond hoofdgebouw, oostelijk gedeelte. Ook deze (niet uitgegraven) gracht van waarschijnlijk 5,5 tot 6 meter breed had aan de binnenzijde een beschoeiing die vermoedelijk vergelijkbaar was aan de constructie bij S11 (WP3). De beschoeiing aan de buitenzijde stond schuin naar binnen en bestond uit horizontaal geplaatste planken, op hun plaats gehouden door palen met een dikte tussen 6 en 20 cm. De zware palen hier en de constructiewijze van de beschoeiing wijzen mogelijk op de aanwezigheid van een brug. De diepteligging was vanaf 2,11 meter onder NAP. Dit spoor is gelijk aan S11 (WP3) en S4 (WP4).

S4 (WP4): Slotgracht rond hoofdgebouw, zuidelijk gedeelte. De grachtbreedte bedroeg bijna 6 meter en had aan de binnenzijde een reeks verticale planken waarachter vele heipalen. De beschoeiing aan de buitenzijde stond schuin naar binnen en bestond uit horizontaal geplaatste planken, op hun plaats gehouden door palen en aan de achterzijde een reeks verticale planken. De gracht werd niet uitgegraven en heeft een diepteligging vanaf 2 meter onder NAP. Dit spoor is gelijk aan S11 (WP3) en S12 (WP3).

3.2.3 Tuinaanleg

Singels: Rondom het gehele terrein bevond zich een dubbele buitensingel van twee beschoeide grachten. De singelgrachten waren elk 4 meter breed met een tussengelegen strook van 10 meter waarop zich beplanting heeft bevonden. De langgerekte rechthoekige met klei gevulde plantgaten (circa 0,8 m breed en 1,7 tot 5,3 m lang) waren plaatselijk nog herkenbaar. Er lagen soms nog boompjes ondersteboven in de gracht, die daarin geworpen zullen zijn tijdens de afbraak van het huis en het verwijderen van de windsingel. In de buitenste singelgracht van werkput 5 werden onder meer fragmenten van een zeldzame en fraaie bloempothouder met kopje in reliëf gevonden, waarschijnlijk daterend uit de eerste helft van de 18^e eeuw (zie paragraaf 3.3.1).

Buitensingelgracht

S2 (WP1): Buitenste singelgracht rond de tuinaanleg, bestaande uit een gracht van 4 meter breed met houten beschoeiingen langs beide taluds. De beschoeiingen zijn als S8 en S9 apart beschreven. De diepteligging was vanaf 2,14 meter onder NAP. Dit spoor werd niet uitgegraven; het is gelijk aan S3 (WP5) en S10 (WP3).

S8 (WP1): Het in werkput 1 vrij gelegde deel van de westelijke beschoeiing van de buitenste singelgracht S2 (WP1) bestond

31) Ter plaatse van het profiel in werkput 4 lag de grachtbodem op 1,8 meter onder het maaiveld, maar op die plek was het maaiveld iets lager.

uit horizontaal geplaatste planken (dikte 2 cm) met drie palen (dikte 8 tot 10 cm) tegen de buitenzijde. De beschoeiing liep naar de onderkant toe schuin naar binnen.

S9 (WP1): De oostelijke beschoeiing van de buitenste singelgracht S2 (WP1) had een soortgelijke beschoeiing als beschreven bij S8 (WP1). De palen waren meest gekantrecht en stonden op onderlinge afstanden van circa 1,20 m.

S10 (WP3): Buitenste singelgracht rondom tuinaanleg, bestaande uit een gracht van 4,1 meter breed met houten beschoeiingen langs beide taluds, iets schuin naar binnen staand. De beschoeiingen waren van dezelfde aard en structuur als bij S10 (WP1), met palen tussen de 6 en 9 cm dik met een onderlinge afstand van 1 tot 1,25 meter. Aan de oostzijde was een tweede beschoeiing aanwezig (= een oudere beschoeiing?). Mogelijk had de gracht hier oorspronkelijk een breedte van 4,5 meter. De diepteligging was vanaf 2,24 meter onder NAP. Dit spoor werd niet uitgegraven en is gelijk aan S2 (WP1) en S3 (WP5).

S3 (WP5): Buitenste singelgracht rondom tuinaanleg, bestaande uit een gracht met gehavende noordelijke beschoeiing, de zuidelijke beschoeiing viel juist buiten de werkput. De opbouw zal vermoedelijk overeenkomstig die

van de overige singelgrachten zijn geweest. Opvallend verschil was een beschoeiing die dwars door de gracht liep (plankdikte 4 cm, palen 10 x 11 cm), mogelijk ten behoeve van een dam. De diepteligging was vanaf 2,30 meter onder NAP. Dit spoor werd niet uitgegraven en is gelijk aan S2 (WP1) en S10 (WP3).

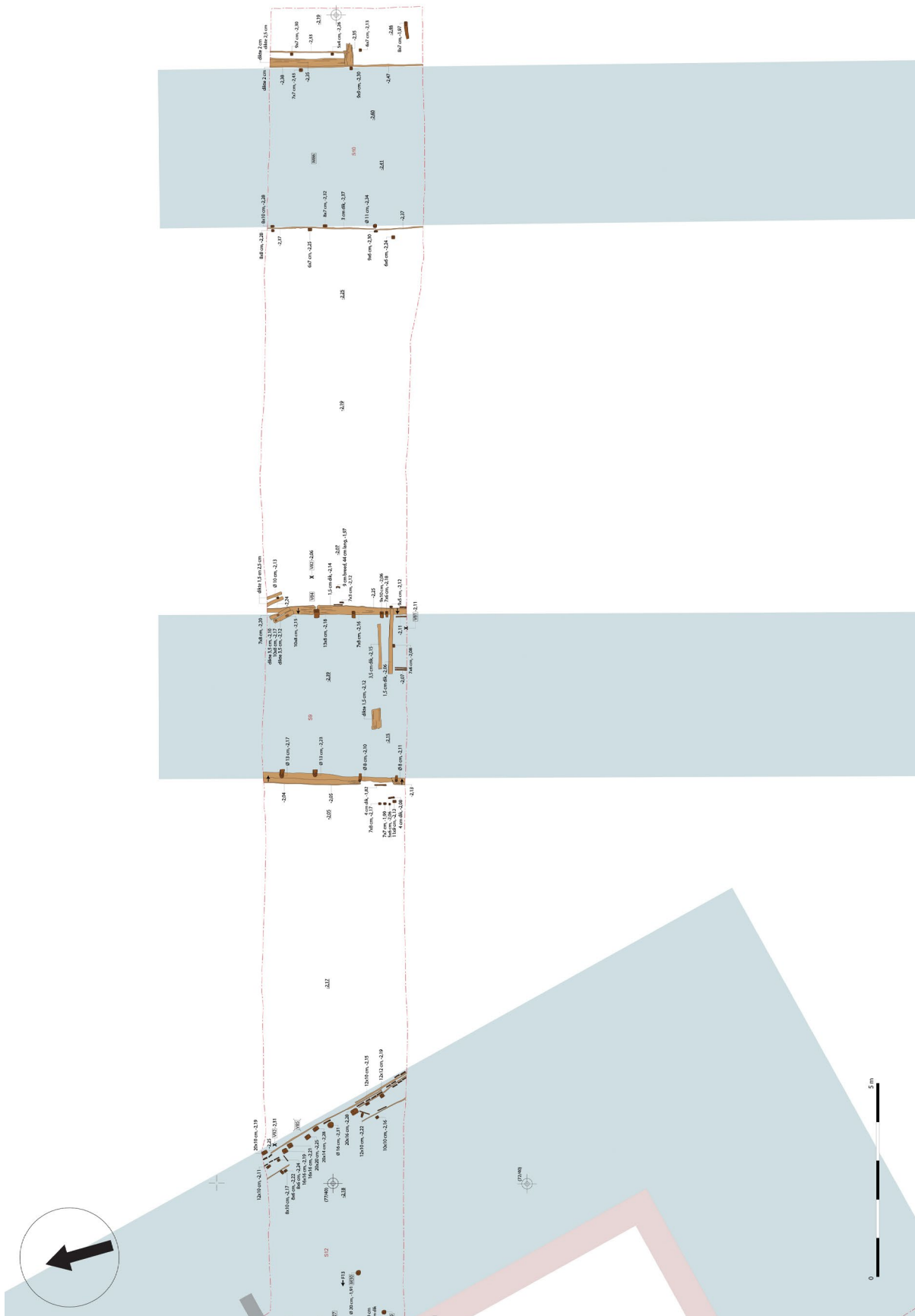
Binnensingelgracht

S10 (WP1): Binnenste 4,3 meter brede singelgracht rondom tuinaanleg, voorzien van houten beschoeiingen langs beide taluds. De beschoeiingen bestonden uit horizontaal geplaatste planken, met tegen de binnenzijde vierkante en gekantrechte palen met afmetingen tussen de 8 en 19 cm. De onderlinge afstanden van de palen aan de westzijde bedroegen tussen de 0,5 en 1 meter, aan de oostzijde meer dan 1 meter. In de gracht lagen enkele puinconcentraties en een rijtje van zes boompjes langs de westelijke beschoeiing. De beschoeiingen stonden iets schuin de gracht in. De diepteligging was vanaf 2,08 meter onder NAP. Dit spoor werd niet uitgegraven en is gelijk aan S9 (WP3) en S2 (WP5).

S9 (WP3): De binnenste singelgracht rondom de tuinaanleg had een breedte van 4,5 meter en houten beschoeiingen langs beide taluds, iets schuin naar binnen staand. De beschoeiingen waren van dezelfde aard en structuur als bij

Afbeelding 20 De westelijke beschoeiing S9 (WP1) van binnensingelgracht S10 met daarvoor de tijdens de sloop van Kostverloren gerooide boompjes.

Afbeelding 22 De binnenste singelgracht Sg (WP3) vanuit het oosten.

Afbeelding 23 De oostelijke beschoeiing van singelgracht Sg (WP3) vanuit het westen.

S10 (WP1) met palen tussen de 8 en 13 cm dik, sommige half rond. De onderlinge afstanden van de palen bedroegen rond 1 meter. Bepaalde plank- en paalconstructies aan de oostzijde kunnen wijzen op de aanwezigheid van een brug. De diepteligging was vanaf 2,06 meter onder NAP. Dit spoor werd niet uitgegraven en is gelijk aan S10 (WP1) en S2 (WP5).

S2 (WP5): Binnenste singelgracht van 3,7 meter breed rondom tuinaanleg met houten beschoeiingen langs beide taluds, iets schuin naar binnen staand. De beschoeiingen waren van dezelfde aard en structuur als bij S10 (WP1) met palen tussen de 6 en 14 cm dik, de onderlinge afstand lag rond 1 meter. De diepteligging was vanaf 2,00 meter onder NAP. Dit spoor werd niet uitgegraven en is gelijk aan S10 (WP1) en S9 (WP3).

Schelpengalerij of grotwerk met tuinmuur: Van de schelpengalerij resteert een rechthoekig puinbed waarin bijzondere vondsten werden gedaan, zoals koraal, bergkristal en exotische schelpen.³²⁾ Uiteraard werd alleen

de bovenlaag afgezocht, waardoor toekomstig onderzoek mogelijk blijft. Door het puinbed werd een kleine coupe gemaakt om de dikte te bepalen en ook werd door het aanleggen van een kleine uitstulping van werkput 5 de breedte vastgesteld. Een deel van de grond uit het puinbed werd gezeefd, waarbij onder meer stukjes grindplaveisel werden gevonden. Van het gezeefde grind werd een selectie gemaakt om mee te nemen, de rest werd teruggestort. Aan de noordzijde, in de richting van het bassin, sluit op de schelpengalerij een tuinmuur aan.

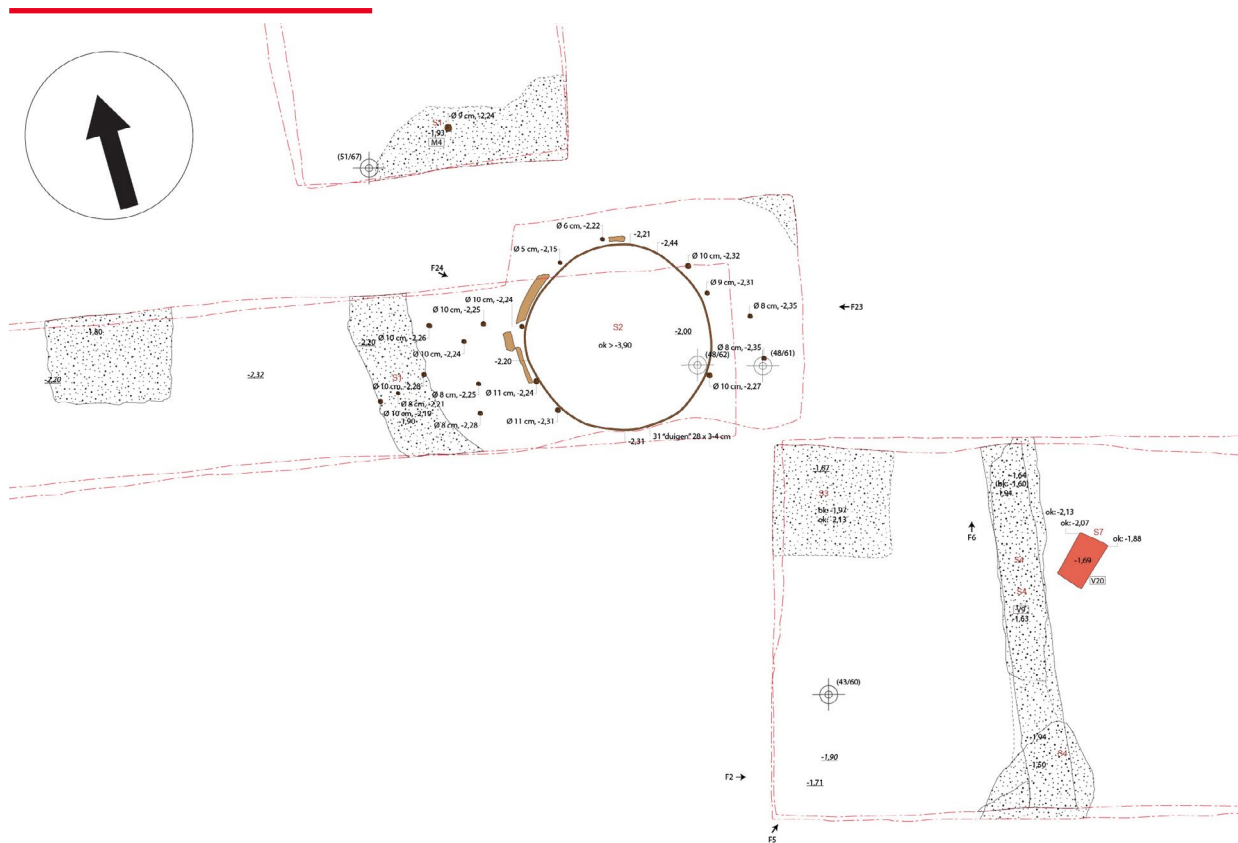
S1 (WP5): Puinbed van een schelpengalerij van baroktuin, begin 18^e eeuw. Het puinbed bestond uit puin van rode bakstenen van 23/23,5 x 11/12 x 4,5/5 (= 1270 cm³) en 19 x 8/9 x 4/4,5 (= 686 cm³). De afmeting van het puinbed bedroeg circa 11 bij 2,5 meter, de onderkant had een vlak verloop. Tussen het puin lag veel siergrind, mineralen, bergkristal en exotische schelpen. Aan de noordzijde bevond zich een aansluiting op tuinmuur S4 (WP1). De diepteligging bedroeg 1,67 tot 2,27 meter onder NAP. Dit spoor is niet uitgegraven.

S4 (WP1): Vermoedelijk een uitbraaksleuf van een tuinmuur, bestaande uit een puinspoor in noord-zuidrichting, waarin fragmenten helderrode bakstenen met het formaat 23 x 11 x 4,5 (= 1139 cm³). Aan de zuidzijde was een aansluiting op het

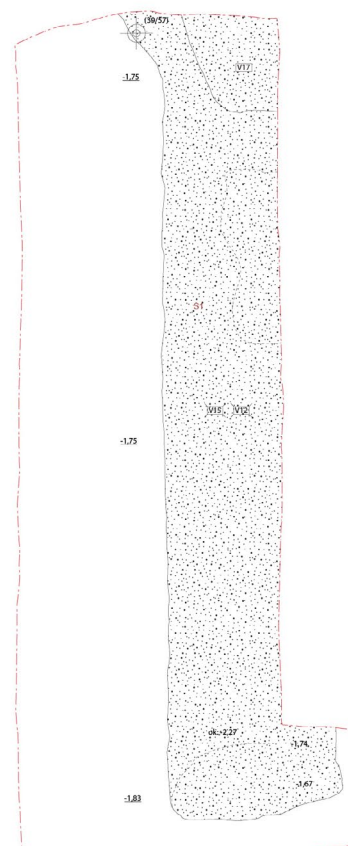
³²⁾ Een vergelijkbare maar grotere schelpengalerij is nog aanwezig in de tuin van kasteel Rozendaal bij Arnhem (zie: www.digitalecollectienederland.nl i.v. 'schelpengalerij', waar ook andere voorbeelden).

Afbeelding 24 Werkput 5 vanuit het zuidoosten met op de voorgrond de binnenste singelgracht S2; daarachter rechts is nog juist een deel van puinbed S1 van de schelpengalerij te zien.

Werkput 5

Afbeelding 25 Overzichtsplattegrond met de ligging van puinbed S1 (WP5) van de schelpengalerij, de daarop aansluitende tuinmuur S4 (WP1) en de houten kuip S2 (WP2) met rondgaand puinspoor S1 (WP2) van het bassin.

Afbeelding 26 Onderdeel van een vergelijkbare nog bestaande schelpengalerij uit de 18^e eeuw, bewaard gebleven in de tuin van kasteel Rozendaal bij Arnhem. (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: www.digitalecollectienederland.nl).

puinbed van schelpengalerij S1 (WP5). De diepteligging was 1,50 tot 2,13 meter onder NAP. Het spoor werd niet afgewerkt.

Bassin: Het bassin bestond uit een ronde houten kuip, waar omheen zich een wijde cirkelvormige puinsleuf bevond. Gepoogd is om de diepte van de bassinbodem te bepalen door middel van een grondboring.

S2 (WP2): Houten betoning van een vijver, waterput of fontein, in de vorm van een ronde houten kuip, bestaande uit 31 delen van 3 tot 4 cm dik, die bijna alle 28 cm breed waren.³³⁾ De kuipdiameter bedroeg circa 2,70 meter. Rondom de kuip waren minstens acht paaltjes aanwezig, die (vrijwel) tegen de kuip aanstonden en een diameter hadden van tussen de 5 en 11 cm. Ook iets verder van de kuip af zijn nog tien van dergelijke paaltjes aangetroffen. De kuip was gevuld met schoon wit zand. De diepteligging bedroeg 2,15 tot meer dan 3,90 meter onder NAP. Het spoor is niet uitgegraven. Een boring tot 3,90 meter onder NAP toonde aan dat het witte zand op die diepte nog steeds aanwezig was. Op circa 3,70 m onder NAP werd (aan de noordkant binnen de kuip) een stuk hout van minstens 20 cm dik aangeboord.

S1 (WP2): Uitgebroken fundering rondom bassin S2 waarvan een puinspoor resteerde, dat een wijde cirkel maakte rondom S2 (WP2). De buitendiameter van die cirkel bedroeg ruim 7,6 meter. Het spoor bestond uit brokstukken van rode bakstenen en was circa 90 cm breed bij een diepteligging vanaf 1,90 meter onder NAP. Dit spoor is gelijk aan S3 (WP1) en S1 (WP3).

S3 (WP1): Uitgebroken fundering rondom het bassin S2 (WP2). Het puinspoor lag in de noordwesthoek van WP1 en bestond uit rode bakstenen met de afmetingen 23 x 11 x 4,5 (= 1139 cm³) en 23 x 11,5 x 6 (= 1587 cm³). De onderkant van het spoor was vlak. De diepteligging was 1,97 tot 2,13 m onder NAP. Dit spoor is gelijk aan S1 (WP2) en S1 (WP3).

S1 (WP3): Uitgebroken fundering rondom de vijver S2 (WP2), waarvan de uitbraaksleuf werd teruggevonden, gevuld met brokstukken van rode baksteen, van dezelfde aard als S2 (WP2). De diepteligging bedroeg 1,93 tot ca. 2,20 meter onder NAP. Dit spoor is gelijk aan S1 (WP2) en S3 (WP1).

Houten goot: S1 (WP1): Restant van een ruim 20 cm brede houten goot zonder verdere context, mogelijk onderdeel van de tuinaanleg. De goot bestond uit een bodem en twee zijkanalen. Zowel van de bodem als van de zijkanalen werden houtmonsters genomen.

³³⁾ Deze maat komt vrijwel overeen met de Amsterdamse voet van 28,3 cm (zie: Verhoeff 1982).

De resterende lengte van de goot was 70 cm in oostwest-richting. Hij had een diepteligging van 1,89 tot 1,94 meter onder NAP.

Bakstenen sokkel voor tuinornament: Aan het westeinde van werkput 1 werd S7 (WP1) gevonden. Vermoedelijk betreft dit een sokkel voor een tuinornament, mogelijk samenhangend met de baroktuin. Het had de vorm van een blok metselwerk (45 bij 80 cm) van donkerrood-paarse bakstenen van 20/23 x 10/11 x 4,5 (= cm³). Het blok lag enigszins scheef weggezakt naar het noordwesten, daar lag de onderkant op 2,07 m onder NAP; aan de zuidoostzijde op 1,88 m onder NAP. De diepteligging van dit spoor was 1,69 tot 2,07 meter onder NAP.

3.2.4 Overige sporen

In het oostelijke eind van werkput 1 werd een met takkenbossen gevulde greppel gevonden, die geen spoornummer heeft gekregen. Dichter bij de het hoofdgebouw zijn in deze werkput twee askuilen gevonden.

Askuilen

S5 (WP1): Ovale afvalkuil met veel as en ander afval (90 bij 140 cm) met een diepteligging van 2,14 tot 2,30 m onder NAP.

S6 (WP1): Onregelmatig gevormde afvalkuil met veel as en ander afval (1,5 bij 2 meter) met een diepteligging van 1,86 tot 2,44 meter onder NAP.

3.2.5 Profielbeschrijving

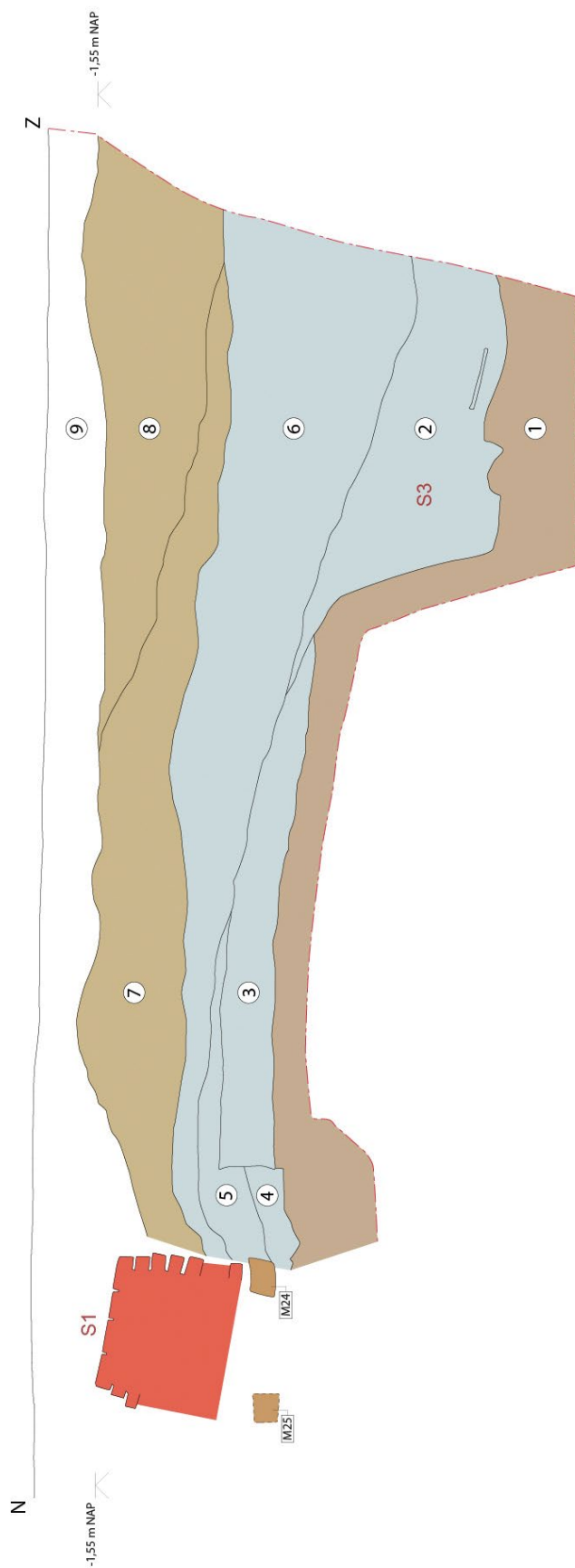
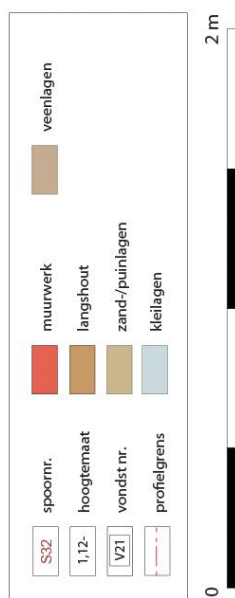
Op één punt van de opgraving is een profiel ingemeten. Dit betreft een gedeelte van de oostelijke putwand van werkput 4. Het profiel omvat fundering S1 en strekt zich vandaar af 4,5 m naar het zuiden uit. De ligging van het profiel is met onderbroken lijn aangegeven op de allesporenkaart.

Op het natuurlijke veen in de ondergrond (nummer 1 op de profieltekening) bleek een 0,2 meter dikke natuurlijke laag zware klei afgezet, die bovenin iets ijzerhoudend is (nummer 3). Op een afstand van 2,7 meter ten zuiden van fundering S1 was een vrij steil talud zichtbaar van gracht S3, die in het veen was uitgegraven (nummer 2). De bodem van de gracht bevond zich hier op een diepte van circa 1,8 meter onder het huidige maaiveld, dit is 4,15 meter onder NAP. Het onderste deel van de gracht was gevuld met klei, waarin zich onder meer daktegels bevonden. Deze grachtvulling bevatte veel vondsten vanaf het begin van de 15^e eeuw, waaronder een complete houten klomp.

Van fundering S1 resteerde nog een hoogte van 0,5 meter, aan de bovenzijde was het muurwerk nog circa 0,5 meter breed, naar onder toe liep de fundering iets breder uit. Onder de fundering lagen minstens drie balken in lengterichting.

Amstelveen - Kostverloren

Profiel werkput 4 (1:20)

Afbeelding 27 Profiel van een deel van de oostwand van werkput 4 vanuit het westen. Links de verzakte oudste fundering S1 met rechts daarvan de oudste grachtvulling S3.

Afbeelding 28 Het onderste deel van de oudste grachtvulling S3 (WP4) uit de 15^e eeuw, waarin zich veel daktegelfragmenten bevonden.

Tijdens de bouw van de fundering had men de natuurlijke kleilaag weggegraven: de hierdoor ontstane bouwsleuf had aan de zuidzijde een breedte van 0,35 meter naast de fundering. Onderin de bouwsleuf lag een 0,1 meter dikke laag klei met veenbrokken (nummer 4), waarop de balken en de fundering waren aangelegd. De bouwsleuf was daarna verder opgevuld met klei en puinbrokjes (nummer 5). Het toenmalige maaiveld lag tijdens de opgraving op een hoogte van 1,95 meter onder NAP. De fundering bleek te zijn verzakt, waardoor de grachtzijde 0,1 meter lager was komen te liggen dan de binnenzijde. Op een funderingsbreedte van 0,5 meter betekent dat een helling van 20%.

De gracht S3 was opgevuld met plaggen van veen en venige klei, deze laag werd naar fundering S1 toe dunner tot een dikte van 0,1 meter (nummer 6). Hierboven lag een 0,4 meter dikke laag puinbrokken en specie, die naar het zuiden toe dunner doorliep over de voormalige grachtvulling (nummer 7). Waarschijnlijk gaat het hier om een afbraaklaag, waarmee ook de vele daktegelfragmenten samenhangen. Dit wijst op afbraak of drastische verbouwing van de oudste toren kort vóór bouwphase 2. Als laatste opvulling van de gracht kwam er nog een pakket tot 0,5 meter zand met puin en schelpjes bovenop (nummer 8). Hierboven bevond zich de huidige grasmat (nummer 9). Het oude

grachttalud bleek in westelijke richting naar het zuiden af te buigen.

3.2.6 Relevante sporen en vondsten in de omgeving

De vele keramiekfragmenten die verspreid over het gebied zijn gevonden in het kader van de veldkartering van Amsteland leidden niet tot het vaststellen van woonplaatsen uit de middeleeuwen in de directe omgeving van het opgravings-terrein.³⁴⁾

Interessanter zijn de vondsten ter plaatse van de nabijgelegen uitspanning Het Kalfje, gedaan door de AWN (ARCHIS waarn.nr. 43097). De oudste bouwphase dateerde hier waarschijnlijk uit het begin van de 17^e eeuw en betrof een (waarschijnlijk houten) bebouwing, gefundeerd op een aantal funderingspalen van naaldhout. Nog in de 17^e eeuw werd het huis vervangen door steenbouw, waarbij de oude funderingspalen opnieuw werden gebruikt. Er werden hiertoe echter eerst een aantal palen ingekort. Tussen 1722 en 1735 werd het gebouw vernieuwd en uitgebreid, waarbij de oude bebouwing deels gehandhaafd bleef.³⁵⁾

³⁴⁾ Datema 1987 (herdruk 1989).

³⁵⁾ Hoogers 1993.

Wat opvalt zijn een aantal overeenkomsten met Kostverloren: bij herbouw in de gevorderde 17^e eeuw werden er funderingspalen ingekort en in het begin van de 18^e eeuw vond een vernieuwing plaats. Waarschijnlijk hangt dit samen met de bodemkundige situatie in deze polder, waarbij het veen steeds verder inklonk wat tot bouwkundige problemen leidde.

Een andere vindplaats die hier niet ongenoemd kan blijven, is buitenplaats Tulpenburg, ongeveer 1,5 km ten zuidwesten van Kostverloren (ARCHIS zaaknr. 2399353100). Hier werd een proefsleufonderzoek verricht, waarbij resten van kelders, een gracht, bestrating, houten palen, uitbraaksporen, kuilen en greppels werden gevonden. De aanvang van deze buitenplaats ligt in het begin van de 17^e eeuw.³⁶⁾

3.3 Vondsten

Voor de datering van de verschillende bouwfasen van Kostverloren zijn vooral de baksteenformaten van belang die in de funderingen voorkwamen. In de achtereenvolgens te onderscheiden bouwfasen uit de 15^e eeuw zijn telkens bakstenen gebruikt die steeds iets kleiner waren dan die van de voorafgaande fase.

Het vondstmateriaal uit de oudste bouwfase geeft een goede datering van het moment waarop Kostverloren tot stand kwam (circa 1425) en geeft een indruk van de dakbedekking van de oudste toren, bestaande uit daktegels. Ook zijn uit deze fase enkele kacheltegelfragmenten aanwezig, waaraan een aparte paragraaf (3.3.7) is gewijd.

Het jongere vondstmateriaal geeft op zichzelf weinig nieuwe informatie.³⁷⁾ Veruit het meeste bewonersafval zal zich nog in de grachten bevinden, maar aangezien het grachtenstelsel van Kostverloren nog nauwelijks onderzocht is, ontbreken deze vondsten op dit moment nog vrijwel geheel. Als de grachtvullingen in de toekomst ooit wordt uitgegraven, zal de mogelijkheid ontstaan om dit vondstcomplex te vergelijken met die van andere buitenplaatsen en met die van de stad. In dit rapport zullen van de keramiek alleen de belangrijkste vondsten worden beschreven. Wel nader bestudeerd zijn de vondsten uit de schelpengalerij (exotische schelpen, koraal, bergkristal en bijzonder natuursteen).

³⁶⁾ Williams-Kodde 2012.

³⁷⁾ Van de opgraving Amstelveen-Kostverloren zijn in totaal 76 vondstendozen aanwezig. De vondsten waren enkele jaren geleden tot op zekere hoogte reeds beschreven door bureau Hollandia tijdens een groot inventarisatieproject, waarbij de inhoud van alle dozen met vondstmateriaal in het Provinciaal Depot voor Archeologie Noord-Holland werd vastgelegd. Meer vondsten zijn te zien op <http://collectie.huisvanhilde.nl>.

3.3.1 Keramiek vaatwerk

Van bijzonder belang is het materiaal uit de oudste fase, dat werd aangetroffen in de oudste kasteelgracht en de daarbij gelegen context van vóór bouwfase 2. Het daarbij gevonden steengoed werd door Hollandia soms gedateerd in de 14^e eeuw, maar kan evengoed in de eerste helft van de 15^e eeuw geplaatst worden, zoals het 'gevlamde' Siegburg. Verder zijn er fragmenten aangetroffen van rood geglaazuurd aardewerk, met name van grappen, pispot, koekenpan, etc. Van groot belang voor de datering van de oudste bouwfase is het grijs gedraaide aardewerk, omdat dat omstreeks 1425 in deze regio buiten gebruik begon te raken.

Bij het latere materiaal zijn enkele voorwerpen die een aparte vermelding verdienen. Zo is er vroeg porselein (circa 1600) met Wan Li decoratie aanwezig en is er het nodige faience en majolica. Twee majolicaborden uit omstreeks 1700 zijn compleet aanwezig; hiervan bezit de één een grof geschilderde afbeelding van een windmolen in blauw op wit en de ander een polychrome bloem. Een compleet faience bord vertoont een rozet van blauw op wit.

Zeldzaam zijn twee fragmenten van een bijzondere bloempothouder ('cachepot') van Delftse faience met blauwe beschildering bestaande uit een voorstelling met Pan in een rietlandschap en voorzien van een applique in de vorm van een kop. De datering van dit type pot is niet eenduidig: genoemd worden de tijdvakken 1690-1700 dan wel 1730-1760.³⁸⁾ Gezien de bewoningsgeschiedenis van Kostverloren maakt de periode van Belmonte (1708-1730) waarschijnlijk de meeste kans. Ter vergelijking is een volledig exemplaar uit het Rijksmuseum afgebeeld.

Natuurlijk is er ook eenvoudig keukengoed van rood geglaazuurd aardewerk uit de 18^e eeuw aanwezig, zoals een complete grape (een sluitpan op pootjes) en een bloempot, uitwendig geglaazuurd met zwarte mangaanoxide. Tenslotte moet ook nog een wit kommetje worden vermeld, waarvan men een breuk heeft hersteld door er krammen in aan te brengen.

3.3.2 Keramiek pijpen

Over de bij Kostverloren aangetroffen keramische pijpen is een separaat onderzoeksverslag vervaardigd.³⁹⁾ Hierin wordt aangegeven dat het aantal 17^e eeuwse kleipijpen beperkt is, in

³⁸⁾ Dateringen resp. Roger Maes, antiquair in Schilde (Antwerpen) en Geenen 2017, p.297, afb.26.53 (met dank aan dhr. M. Veen, beheerder Provinciaal Depot Noord-Holland). De bij Kostverloren aangetroffen fragmenten zijn samen maximaal 19 cm breed en 14 cm hoog.

³⁹⁾ Van Oostveen 2013.

Afbeelding 29 Majolicabord met polychroom bloemversiering uit omstreeks 1700.

Afbeelding 30 Majolicabord met afbeelding van windmolen in blauw op wit uit omstreeks 1700.

Afbeelding 31 Fragmenten van bloempothouder ('cachepot') faience Delft, waarschijnlijk uit de periode circa 1708-1730.

Afbeelding 32 Vergelijkbare bloempothouder (collectie Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. BK-NM-12400-96).

tegenstelling tot het grote aantal dat bij archeologisch onderzoek van de nabijgelegen uitspanning 't Kalffe werd gevonden. Ook de kwaliteit van de pijpen van Kostverloren is (in ieder geval vóór 1660, matig. Daarentegen bleek er een grote hoeveelheid pijpen uit het eerste kwart van de 18^e eeuw aanwezig te zijn. Het aantal neemt daarna weer iets af, maar is in de tweede helft van de 18^e eeuw van hoge kwaliteit. Opvallend is een tabakspijp die in of kort na 1748 werd vervaardigd en waarop stadhouder Willem IV is afgebeeld. Dit is des te merkwaardiger omdat Kostverloren in deze periode (1730-1750) in handen was van een tegenstrever van de stadhouder, burgemeester Sautijn, die in 1748 zelfs door Willem uit zijn ambt werd gezet. Voor uitvoerige beschrijvingen van de kleipijpen wordt verwezen naar het onderzoeksverslag.

3.3.3 Keramiek bouw materiaal

Bijzonder zijn de vele daktegelfragmenten uit de oudste grachtvulling direct ten zuiden van de oudste bouw fase, maar ook daar vlakbij gelegen, voor zover stratigrafisch ouder dan de zuidwest toren van bouw fase 2. Al deze daktegels moeten afkomstig zijn van de oorspronkelijke houten toren uit omstreeks 1425. In de genoemde contexten zijn in totaal meer dan 160 daktegelfragmenten gevonden die alle ongeglazuurd waren en voorzien van een meegebakken nokje om ze aan een panlat te kunnen ophangen. Er zijn enkele complete en bijna complete exemplaren aangetroffen, waaruit de afmetingen zijn af te leiden. De lengte varieerde tussen 24 en 24,9 cm, de breedte tussen 14,5 en 15,3 cm en de dikte liep van 1,1 tot 1,5 cm.

Uit de latere periode komen veel plavuizen en wandtegels. De wandtegels zijn soms geheel wit, gemarmerd of met dambordpatroon, maar vertonen vaak aardige zeer gevarieerde taferelen met kasteel, zeilboot, man en vlieger, dorpsgezicht, landschap, bloemen, soldaat, fruit, vlinder, vogel, jonkvrouw, paard en rijtuig, lezende vrouw, etc. uit de 17^e en eerste helft 18^e eeuw. Een aparte vermelding verdient een zeer gedetailleerd paars landschap met de bouw van de Toren van Babel, te dateren aan het eind van de 17^e of in de 18^e eeuw. Ook van keramische vloertegels zijn diverse fragmenten aangetroffen, doorgaans rood met loodglazuur. Maar een bijzonder exemplaar is achthoekig en daaraan zit nog een fragment van een grijs exemplaar vast, zodat zij onderdeel van een vloer met patroon zijn geweest.

Van de belangrijkste bakstenen funderingen en muurwerk zijn steeds baksteenmonsters meegenomen. Bij de bakstenen bevond zich ook een baksteen met pijlvorm, waarschijnlijk een decoratief bouwelement, mogelijk een raamlijst. De dakbedekking uit de latere periode zal voornamelijk hebben bestaan uit gegolfde dakpannen, waarvan verschillende fragmenten zijn aangetroffen, terwijl natuurstenen dakleij veel minder aanwezig is.

3.3.4 Keramiek kacheltegels H. Vrielink en R. de Oude-de Wolf

Er zijn tegelfragmenten gevonden, afkomstig van een tegelkachel. Dit is een constructie die tegen een binnenmuur wordt opgetrokken en die in verbinding staat met de ruimte daarachter. Vanuit de achterste ruimte wordt gestookt, zodat rook en roet daar blijven en de bewoners bij de kachel ongehinderd van de warmte kunnen profiteren. De kachel is bekleed met keramische tegels, die zorgen voor een gelijkmatige verspreiding van de warme lucht en die bovendien de warmte nog lang vasthouden als het vuur is gedoofd. Doordat ze meestal nismatig zijn, hebben ze een groot stralingsoppervlak en daardoor dragen ze bij aan de verbetering van het rendement. In de middeleeuwen was het gebruikelijk op de vloer een open vuur te stoken. Veel warmte ontsnapte naar buiten. Een hele verbetering was al een open vuur in een wandschouw, maar een gesloten warmtebron zoals de tegelkachel was helemaal een ingrijpende innovatie. Het scheelde graden.

De bakermat van tegelkachels ligt in het gebied van de Boven-Rijn en rond 1100 stonden de eerste exemplaren er op de burchten van de adel en niet lang daarna bij hun familieleden in de rijke kloosters. Tegelkachels behoren tot de cultuur van de Duitstalige landen en hebben zich verder over grote delen van Europa verspreid: de Scandinavische landen, Engeland, de landen van centraal Europa. Lange tijd hebben we gedacht dat ze in ons land niet of nauwelijks voorkwamen, maar er worden steeds meer restanten opgegraven uit Nederlandse bodem.

Een uitvoerig onderzoek is gedaan naar de overblijfselen uit het grondgebied van de gemeenten Deventer en Zwolle uit de periode 1375-1600.⁴⁰⁾ Hier stonden de kachels alle bij de maatschappelijke bovenlaag: in een welvarend klooster, een kasteel, havezaten en huizen van de stedelijke elite. Naast hun praktische functie hadden ze betekenis als statussymbool. Ze vormden een imposant onderdeel van het interieur en waren zeer decoratief doordat de tegels voorzien waren van voorstellingen in reliëf en van een kleurig laagje glazuur. Aangezien Kostverloren een huis van aanzien was, ligt het voor de hand dat de eigenaar ook hier met de tegelkachel zijn maatschappelijke positie wilde etaleren.

In de loop van de tijd hebben zich verschillende soorten kacheltegels ontwikkeld. Het gaat hier om dusdanig kleine fragmenten, dat ze niet met absolute zekerheid zijn te determineren. Te constateren is dat er sprake is van samengestelde tegels en daarvan komen twee typen in aanmerking. Het oudste is de cilindertegel. De achterplaat

40) De Oude-de Wolf/Vrielink 2012.

Afbeelding 33 Voorbeeld van een elders gevonden kacheltegelfragment van het type 'cilindertegel'.

Afbeelding 34 Voorbeeld van een elders gevonden kacheltegelfragment van het type 'nistegel'.

Afbeelding 35 Bij Kostverloren aangetroffen kacheltegelfragment met 'strijklaag'.

Afbeelding 36 Bij Kostverloren aangetroffen kacheltegelfragment.

Afbeelding 37 Bij Kostverloren aangetroffen kacheltegelfragment met 'strijklaag'.

Afbeelding 38 Bij Kostverloren aangetroffen kacheltegelfragment met 'strijklaag' en sporen van reliëf op de achterwand.

Afbeelding 39 Bij Kostverloren aangetroffen kacheltegelfragment met sporen van reliëf op de achterwand.

Afbeelding 40 Bij Kostverloren aangetroffen kacheltegelfragment.

hiervan bestaat uit een halve cilinder, de voorplaat is recht. Van boven en onder wordt de tegel gesloten met passende plakken klei, een 'plafond' en een 'bodem'. De voorplaat is opengesneden en de bovenrand en de zijanten vormen een architectonisch kader; het bovengedeelte vormt een luifel, die een deel van de achterwand aan het zicht onttrekt. Deze voorplaat is voorzien van een reliëfvoorstelling, doorgaans in de stijl van de vroege gotiek, en is gemaakt met behulp van een mal. De achterplaat, de halve cilinder dus, is onversierd en komt van de draaischijf. Deze productiewijze laat sporen na in de vorm van rillen; op de foto's is van rillen niets te bespeuren. In Duitsland is dit type aanwezig vanaf halverwege de veertiende eeuw (het blijft er in gebruik tot in de zestiende eeuw). Een kachel met cilindertegels zou dus ook gestaan kunnen hebben in de stenen toren die aan Huis Kostverloren voorafgaat.

Maar het is waarschijnlijker dat het om een ander type gaat, de nistegel. Deze heeft, net als de cilindertegel, een voor- en een achterplaat (in dit geval nisvormig) met een plafond en een bodem. Het grote verschil is dat hier beide platen uit de mal komen en dat ze ook beide versierd zijn, soms nog in vroeggotische, maar meestal in laatgotische stijl. Op de foto's van afbeeldingen 35 en 36 zijn sporen van reliëf op de achterwand te zien; over de stijl valt geen uitspraak te doen. In de Duitse literatuur wordt voor dit type de tweede helft van de vijftiende eeuw genoemd met het zwaartepunt rond 1500.

De tegels zijn voorzien van loodglazuur. Op witbakkende klei geeft dit een honinggele kleur. Voor het groen is koper toegevoegd. Deze twee kleuren zijn zeer gebruikelijk. De klei is ietwat rossig en omdat glazuur het best uitkomt op een witte ondergrond, is er een tussenlaagje van witte klei aangebracht. Doordat dat gebeurt voordat de plaat in de mal gaat, blijft het reliëf scherp. In ieder geval op enkele tegels uit Kostverloren is zo'n zogeheten strijklaag waarneembaar (de foto's van afbeelding 35, 37 en 38).

De tegels van Kostverloren zijn een waardevolle aanvulling op het overzicht van het hele land. In het westen zijn (nog?) niet veel vondsten bekend van cilinder- of nistegels. Te noemen zijn een cilindertegel uit het abtshuis van de Regale Abdij van St. Adelbert te Egmond, nistegels van slot Loevestein in Poederoyen, uit de stad Dordrecht en één van onbekende herkomst in het museum van Middelburg. Bij het voormalige kasteel van de Arkels te Gorinchem zijn een aantal vaatwerktegels opgegraven, een nog ouder type. Verder zijn de overblijfselen in het westelijk gedeelte van het land jonger. En alles bij elkaar is het duidelijk minder dan wat er in het oosten tevoorschijn is gekomen.

3.3.5 Natuursteen en mineralen M. van Tooren (m.m.v. G.P. Alders)

Bij het natuursteen kan onderscheid worden gemaakt tussen enerzijds het gebruikelijke bouw materiaal ten behoeve van de gebouwen van het kasteeltje en de tuin, anderzijds het bijzondere natuursteen dat werd toegepast in de schelpengalerij.

Natuurstenen bouw materiaal van kasteel en tuin: Tot de eerste groep behoort een aantal blokken Gobertangesteent, die grotendeels of geheel afkomstig moet zijn van zogenaamde 'speklagen', natuurstenen banden die in het metselwerk werden verwerkt als sierelement.⁴¹⁾ Een dergelijke toepassing was gebruikelijk vanaf de periode rond het jaar 1500 en kan daarmee gekoppeld worden aan de derde bouw fase, terwijl misschien de tweede bouw fase ook al mogelijk is. De lengte van deze natuursteenblokken ligt tussen de 30 en 37 cm, de breedte tussen 15 en 17 cm en de dikte loopt van 8,5 tot 14 cm. Tot de groep bouwonderdelen behoren ook grijze natuurstenen gootfragmenten, 17 cm breed. Van een zandstenen haardornament was een beroet bodemfragment aanwezig, maar van enkele andere

Afbeelding 41 Zandstenen kapiteel voor zuil.

Afbeelding 42 Brok 'bergkristal' (kwarts) uit schelpengalerij S1 (WP5).

⁴¹⁾ Zie hiervoor Dubelaar (red.) e.a. 2007, met name 79-80.

natuurstenen bouwelementen bleef de precieze functie onduidelijk. Zij kunnen deel hebben uitgemaakt van drempel, vensterbank, sierlijst of vloer. Dit laatste geldt zeker voor de resten van marmer.

Een rondlopend (iets ovaal) geprofileerd blok Bentheimer zandsteen (waarvan twee aaneen passende grote stukken bewaard bleven: samen een halve cirkel vormend) lag in de grachtvulling ten noorden van het hoofdgebouw. Dit onderdeel bezat een uitsparing voor een zuil in het midden en moet afkomstig zijn van een kapiteel. De hoogte was 14 cm, de oorspronkelijke diameter moet tussen 75 en 80 cm hebben gelegen. Bentheim was omstreeks de 17^e eeuw een gebruikelijk bouw materiaal. Daklei is merkwaardigerwijs nauwelijks teruggevonden.

Exotisch natuursteen in de schelpengalerij: De tweede groep natuursteen betreft een uitgebreide verzameling exotica die afkomstig is van de schelpengalerij (of grotwerk) uit het begin van de 18^e eeuw.⁴²⁾ Direct in het oog springend zijn de vele soms grote brokken die als 'bergkristal' bekend staan. In feite gaat het hier om kwarts, maar ter verduidelijking wordt de aanduiding 'bergkristal' aangehouden of toegevoegd wanneer het om fraaie grote kristalvormen gaat. Op het 'bergkristal' komt geregeld bruinkleurig materiaal voor, wat wijst op eenzelfde herkomstgebied.⁴³⁾ Het kan hier gaan om bariet (een bariumhoudend gesteente) dat ook als zodanig een aantal keren voorkomt. Soms echter is het 'bergkristal' bedekt met een zwart (hematiet?) of een bruin mineraal (sideriet?). Verder is ook 'rookkwarts' aanwezig.

Wat een 'bergkristal' met plaatsjesstructuur leek, is in feite kwarts met bariet erop. Een ander bijzonder fraai stuk gesteente met een fijne plaatsjesstructuur bestaat uit kristallen van bariet en uit chalcopryietkristallen. Dit zou mogelijk uit Duitsland kunnen komen.⁴⁴⁾ Verweerde chalcopryiet komt ook voor als grove gneis met bioliet. Verder komt er gneis aschist voor en gneis met kwarts, muskoviet, biotiet, etc. Tenslotte moet een fijne kalksteen genoemd worden, die roodachtig is en ijzeroxyde-houdend.

De combinatie van gesteenten wijst, mede vanwege het veelvuldig voorkomen van bariet, mogelijk op een herkomst uit Marokko, maar dit kan niet met volledige zekerheid

worden vastgesteld. In de schelpengalerij zijn ook kiezels verwerkt geweest, waarvan er ruim 350 zijn verzameld, sommige met specieresten er nog aan. Opvallend is dat daarbij niet alleen de kleuren zwart en wit voorkomen, maar ook rood, bruin en geel/wit.

3.3.6 Botmateriaal

In de oudste grachtvulling (eerste helft 15^e eeuw) is een botfragment gevonden van een paard, wat meteen het oudst aangetroffen dier van de opgraving is. Bij het nalopen op losse vondsten van de uitgegraven grond werd steeds aandacht besteed aan het botmateriaal, met het oog op de mogelijke aanwezigheid van exotische dieren die in de tuin kunnen zijn gehouden.

Door Hollandia is het botmateriaal gedetermineerd, waarbij het meeste op soort kon worden herleid. Er bleek relatief veel slachtafval te zijn, waarbij genoemd kunnen worden: *Bos taurus* (rund), *Gallus gallus* (kip) en *Sus domesticus* (varken). Opvallend was het sterk overheersen van rund. Verder was er ook botmateriaal van *Equus caballus* (paard) aanwezig, terwijl er veel botmateriaal was dat niet (met zekerheid) kon worden gedetermineerd. Het verdient aanbeveling om deze laatste vondstgroep nogmaals te bestuderen om eventuele exotische diersoorten te herkennen.

3.3.7 Eetbare schelpen

Het schelpmateriaal kan worden verdeeld in eetbare schelpen enerzijds en exotische schelpen ten behoeve van de schelpengalerij anderzijds. Bij de eetbare schelpen valt vooral het vrijwel uitsluitende voorkomen van oesters op. Zo werden in het kleine stukje uitgegraven westelijke kasteelgracht liefst 65 oesterschelpen aangetroffen, terwijl er slechts enkele mosselschelpen aanwezig waren. Er zijn verschillende soorten relatief grote exotische schelpen aanwezig, waarvan de afmetingen (evenals bij het koraal) kunnen oplopen tot meer dan 17 cm. Dit materiaal wordt hieronder besproken, samen met het koraal.

3.3.8 Exotische schelpen en koraal A. Cohen, S. van der Meij, B. Hoeksema, J. Goud en F. Wesselingh

De identificatie van de schelpen en het koraal is zo ver mogelijk verricht aan de hand van de onderzoeksfoto's. Voor de koralen geldt dat sommige stukken dusdanig versleten zijn dat identificatie lastig bleek. De resultaten van de determinaties zijn opgenomen in de tabellen van bijlage 2. Opvallend is het veelvuldig voorkomen van de schelpsoort *Hippopus hippopus*.

Het koraalgenus *Siderastrea* komt zowel in de Indo-Pacific als in de Atlantic voor, maar is veel algemener in de Atlantic. De overige koralen zijn Atlantische soorten. Sommige Atlantische soorten komen alleen in de Caraïben voor,

42) De determinatie hiervan is op 21 november 2012 verricht door mevr. M. van Tooren, verbonden aan de Faculty of Civil Engineering and Geosciences, Department of Geotechnology, TU Delft.

43) Het is mogelijk dat het 'witte' bergkristal van een ander herkomstgebied afkomstig is.

44) Er is in elk geval in het Zwarte Woud een grote barietmijn ('Grube Clara'), maar onduidelijk is of dit de bron is.

andere hebben een veel grotere verspreiding. Zo komt *Siderastrea* ook voor langs de Westkust van Afrika en Brazilië.

Afbeelding 43 *Tridacna maxima*, één van de exotische schelpen uit de schelpengalerij.

Afbeelding 44 Koraalfamilie *Dendrophylliidae*, gevonden in het puinbed van de schelpengalerij.

Afbeelding 45 Koraal (indeterminabel), afkomstig uit de schelpengalerij.

3.3.9 Glas

De glasfragmenten zijn afkomstig van twee groepen, enerzijds gaat het om vele fragmenten lichtgroen transparant vensterglas, anderzijds om glazen en flessen.

Bij de laatste groep is een grote variatie aan voorwerptypen aanwezig. Uit de 16e en eerste helft 17e eeuw dateren fragmenten van één of meer exemplaren van de volgende typen:

- tranenbeker,
- roemer met braamnoppen,
- wafelbeker,
- kometenbeker,
- glazen beker van kleurloos glas met opgelegde glasstrips,
- *vetro a fili* bekers met diagonale witte, kleurloze, grijze en blauwe glasbanden.

Uit de 18e eeuw zijn bolflessen, vierkante flessen en kelk-glazen te onderscheiden. Tenslotte kan worden gemeld dat er glazen knopjes en kraaltjes aanwezig zijn.

3.3.10 Metaal

Behorend bij het vele aangetroffen vensterglas zijn de loodstrippen waarin zij vervat waren, terwijl ook het daklood bij de bouwkundige onderdelen behoort. Zeldzamer is het fragment van een haakbus uit de 15e eeuw die werd aangetroffen in de gracht. In de korte loop bevindt zich nog steeds een loden kogel. Als bijzondere losse vondst in grond dat uit de gracht afkomstig is, moet een loden pijp worden genoemd, die aan één kant is afgedicht en voorzien is van perforatie. De functie hiervan is onbekend. Een andere bijzondere losse vondst uit werkput 3 is een deel van een ruiterspoor uit de 15e eeuw. Uit de tijd omstreeks de afbraak in 1822 moet een 1 centstuk van Willem I (1815-1825) dateren dat werd aangetroffen in de buitenste singelgracht van put 3.

Afbeelding 46 IJzeren haakbus uit de gracht.

3.3.11 Hout

In de oudste grachtvulling werd een houten klomp uit de 15e eeuw gevonden. Het was een kindermaat die aan de onderkant was voorzien van uitgesneden blokjes. Verder kan een getordeerd houten steeltje worden genoemd dat waarschijnlijk van een mes afkomstig is. Ook in hout zijn bouwkundige onderdelen aanwezig, met name fragmenten van houten goten en een houten deksel, maar ook van de boompjes die in één van de singelgrachten lagen. Hiervan kunnen de houtsoorten nog worden gedetermineerd.

Afbeelding 47 Houten kinderklomp, aangetroffen in de oudste grachtvulling uit de 15e eeuw.

3.3.12 Leer

Het aangetroffen leer is niet bepaald van goede kwaliteit. Het is natuurlijk mogelijk dat dit mede te maken heeft met de ligging van dit materiaal in de bovengrond en dat er in de diepere spoorvullingen beter leermateriaal aanwezig kan zijn. Het gevonden leer betreft fragmenten van schoenzolen en riemen. Bij de laatste zijn enkele versierd met een geometrisch patroon van gaatjes.

3.4 Historisch onderzoek

3.4.1 Schriftelijke gegevens

In deze paragraaf worden slechts de belangrijkste gegevens vermeld; nader onderzoek kan mogelijk nog veel aan het licht brengen. De stichting van het buiten zou hebben plaatsgevonden omstreeks 1500 door Jan Benningh Jansz. (1492 schepen van Amsterdam, 1495 burgemeester, later raadsheer bij het Hof van Holland, stichter van het Clarissenklooster in Amsterdam).⁴⁵⁾ Na zijn overlijden (na 1528) vererfde het waarschijnlijk aan zijn broer Gerrit Benningh Jansz. Rond 1500 zou het buiten 'Brillenburg' hebben geheten, niet lang daarna ook wel 'Ruijschenstein'. Deze naam is mogelijk afkomstig van de vrouw van Gerrit Benningh Jansz., die dochter was van Dirck Heijmansz. Ruijsch. Het buiten is vervolgens vele malen van eigenaar verwisseld. De eigenaren

waren raadslid, schepen, burgemeester, rentmeester of koopman; opvallend is het hoge aandeel van bestuurders.

De prijs van het buiten in 1696 bedroeg f 5.750,- en in 1708 werd het voor f 5.250,- verkocht aan Belmonte. Bij verkoop in 1730 blijkt echter, dat de waarde ondertussen was gestegen tot maar liefst f 22.600,-. Dit is alleen te verklaren als het buiten door Delmonte drastisch was vernieuwd.⁴⁶⁾ Waarschijnlijk werd toen ook de tuinaanleg gemoderniseerd. In *Hollands Arcadia* uit 1730 werd een gedicht aan de buitenplaats gewijd, waarin onder meer sprake is van een fraaie tuin met 'lustvertrek' compleet met bedriegertjes en van een waterkom 'uit harde steen gehouwen' met een ananas en gouden dolfinen in het midden, die op hun rug de 'vier jaargetijden' droegen.⁴⁷⁾ Mogelijk is één en ander in verband te brengen met de teruggevonden schelpengalerij en met het bassin waaromheen een rond puinspoor aanwezig was.

Na 1730 begon de prijs van het buiten te dalen, in 1760 was het nog f 13.000,-, maar in 1809 leverde het slechts f 6.300,- op. Er was toen niet veel grond bij het huis: 1,5 morgen en 42 roeden. Het verval zal zijn toegenomen en nadat de bomen waren gerooid, werd het buiten in 1822 tot afbraak verkocht voor een bedrag van f 3.000,-. Belangrijkste conclusie die uit de prijshistorie van het buiten kan worden getrokken is, dat er vanaf 1708 een buitengewoon belangrijke bouwphase is geweest. Er kan worden verondersteld dat verschillende van de opgegraven tuinstructuren, zoals de schelpengalerij en het bassin, uit die periode dateren.

De oppervlakte van de bij het huis horende hoeveelheid grond uit 1809 (1,5 morgen en 42 roeden) kan worden omgerekend, afhankelijk van de gebruikte maat. In Amstelveen werd de Rijnlandse oppervlaktemaat gebruikt, maar Amsterdam had een eigen maat die iets kleiner was. Volgens de Rijnlandse maat zou de oppervlakte 13.346 m² zijn geweest, volgens de Amsterdamse maat 12.763 m².⁴⁸⁾ Dit was dus iets meer dan de oppervlakte van 9.000 m² die blijkens het archeologisch onderzoek door kasteelterrein en tuin in beslag genomen werd.

Verdere historische gegevens zijn verkregen via architect P.J. van Gent, die samen met P. Miltenburg een uitvoerig historisch en iconografisch onderzoek heeft verricht.⁴⁹⁾ Ook zijn gegevens verstrekt door E. Schmitz van het Gemeente-archief te Amsterdam.

46) Zie ter vergelijking 'De Morgenstond' ten zuiden van Kostverloren, waar in 1695 een boerderij werd gekocht voor f 9.000,- om hier een buitenplaats te bouwen die in 1730 weer werd verkocht voor f 24.000,- (Groesbeek 1966, 127).

47) Vermeld bij Bertram 2005, 164.

48) Verhoeff 1982: de Rijnlandse morgen was 0,85 ha, de vierkante roede 14,19 m²; de Amsterdamse morgen was 0,813 ha, de vierkante roede 13,52 m².

49) Van Gent/Miltenburg 1994.

45) Groesbeek 1966, 125-126.

Het huis wordt als *Costverloren* in 1508 voor het eerst vermeld en vanaf 1525 komt het op kaarten voor, waarbij de opvallende noordoost toren al aanwezig blijkt te zijn. Pas sinds 1610 verschijnt het huis op prenten, tekeningen en schilderijen, waardoor meer over de details van het gebouw bekend wordt. In dezelfde periode wordt voor het eerst vermeld dat het huis een zaal heeft. Op het voorpoortje moet toen boven de ingang de volgende tekst hebben gestaan: *Ruijschesteyn ben ik genaempt maer cost verloren ben ick befaemt*.

Omstreeks 1658 moest het huis ingrijpend worden vernieuwd. De *oude bouvallige zaal en toorn genaemt Ruijschestein oft Costverloren* kon niet langer bewoond worden zodat zaal, zolder en vliering noodzakelijkerwijs moesten worden afgebroken en vernieuwd en de fundamenteën anderhalf voet lager gelegd worden.⁵⁰⁾ Als dit niet gebeurde zou het bouwwerk instorten. Tussen 3 mei en 30 november 1658 vonden er werkzaamheden plaats.⁵¹⁾ Uit de beschrijving blijkt overigens ook dat er een boomgaard bij het huis was.

De noordoost toren bleef gehandhaafd en werd van binnen gerepareerd. Ook toen er tussen 1706 en circa 1725 een

nieuw huis werd gebouwd in classicistische stijl, bleef nog steeds een deel van de bekende noordoost toren intact. In 1706 of 1708 was hofstede 'Ruisenstein' in handen gekomen van Francisco (baron de) Ximenes Belmonte en na zijn dood in 1713 van zijn zoon Manuel Ximenes Belmonte. Beide waren resident (zaakgelastigde) van de koning van Spanje. In 1729 overleed Manuel en in 1730 verkocht zijn weduwe de buitenplaats aan mr. Jan Sautijn, schepen van Amsterdam. Jans dochter verkocht de hofstede in 1760 omdat haar man Pieter Clifford in dat jaar de 'Hartekamp' te Heemstede erfde.⁵²⁾

3.4.2 Cartografische gegevens

Al omstreeks 1525 komt Kostverloren, met zijn karakteristieke noordoost toren, voor op een kaart. Gedetailleerder zijn evenwel enkele 17^e eeuwse gasthuiskaarten, waarvan de oudste nog uit 1627/1628 dateert. Hieruit blijkt dat het terrein van Kostverloren was omgeven door een dubbele singelgracht waartussen een windhaag van bomen en struiken stond. Deze grachten zijn bij de opgraving teruggevonden en kunnen dus worden gedateerd vóór 1627. Op het oudste kadastrale minuutplan uit 1818 is het terrein vrijwel leeg. Op enkele kleine gebouwtjes na is blijkbaar alles reeds gesloopt.⁵³⁾

50) Bij gebruik van de Amsterdamse voet komt dit op $1,5 \times 28,3 =$ ruim 42 cm.

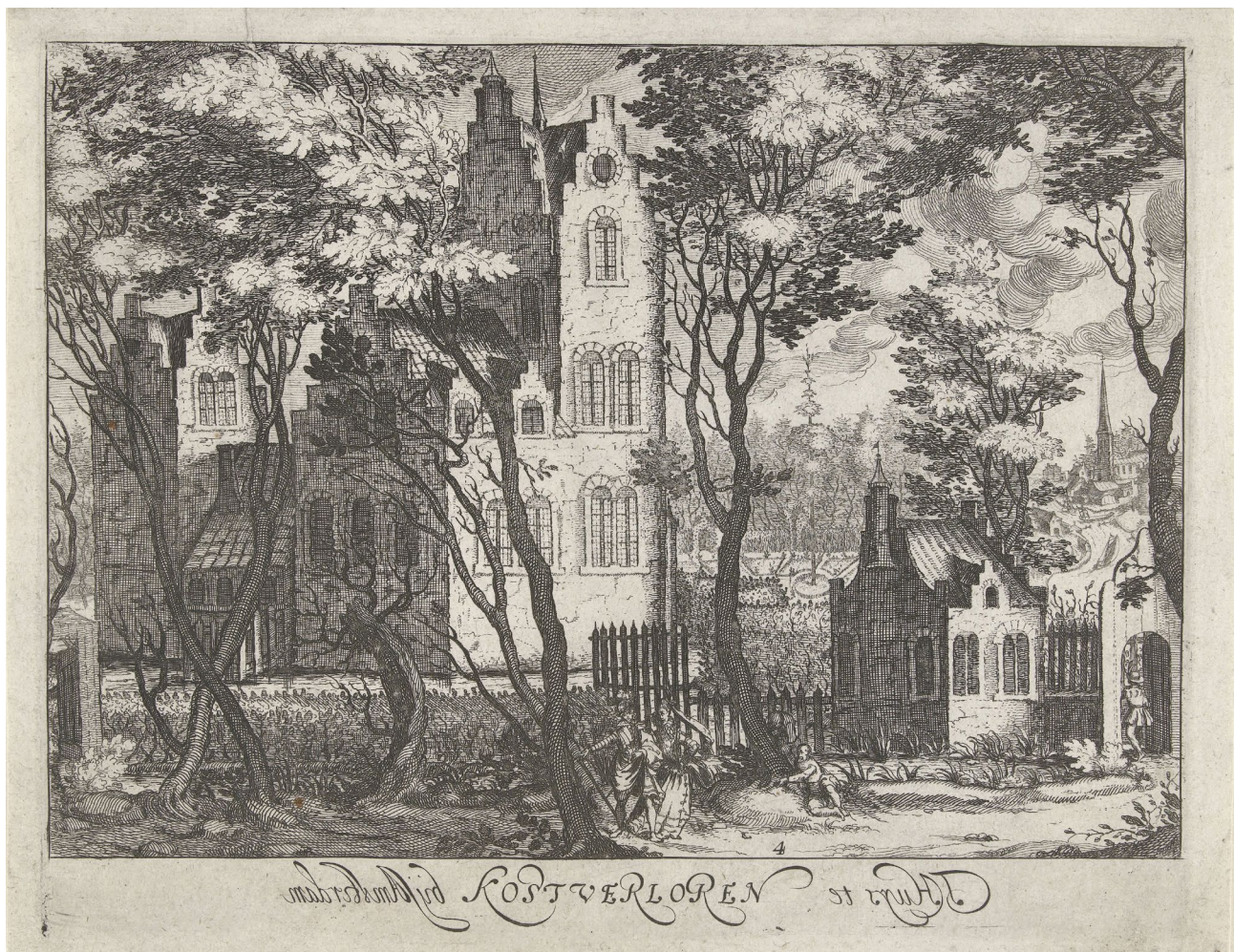
51) Uit de rekening blijkt echter dat deze niet sloeg op het hoofdgebouw maar op de bijgebouwen. Er wordt namelijk gesproken over een nieuw boerenhuis, (hooi)berg, wagenschuur en poort te Kostverloren. Mogelijk waren die tegelijk onder handen genomen.

52) Bertram 2005, 163-164 en Van Gent/Milteneburg 1994, 20.

53) Het betreft met name de kadastrale nummers 32, 33 en 38.

Afbeelding 48 Kadastrale minuut uit 1818 van het terrein van Kostverloren en omgeving. (www.watwaswaar.nl)

Afbeelding 49 Afbeelding van Kostverloren door Simon Frisius vanuit het noorden, 1595-1628. Op de voorgrond de toegang van het terrein vanaf de Amsteldijk. De afbeelding lijkt gespiegeld te zijn. (Rijksmuseum Amsterdam RP-P-OB-52.302)

Afbeelding 50 Afbeelding van Kostverloren door Rembrandt van Rijn vanuit het zuiden vanaf de binnenplaats, midden 17e eeuw. Waarschijnlijk tijdens een verbouwing, aangezien een deel van de gebouwen is gesloopt, terwijl er een boom omver ligt. (Van Gent en Miltenburg 1994)

3.4.3 Iconografische gegevens

Kostverloren kreeg internationale bekendheid in de kunstwereld, omdat het door enkele belangrijke kunstenaars in de 17^e eeuw meerdere malen afgebeeld werd. Op schilderijen, etsen en gravures van Rembrandt, Ruisdael, Beerstraten, Hobbema en anderen is het buiten van diverse kanten afgebeeld, maar vrijwel alleen tijdens de eerste helft van de 17^e eeuw en kort daarna (zie bijlage 3). Duidelijke afbeeldingen uit de 16^e eeuw zijn er niet, maar ook afbeeldingen van na circa 1660 zijn er nauwelijks.

Uit de afbeeldingen konden Gent en Van Miltenburg afleiden dat er in de eerste helft van de 17^e eeuw, dus na de vernieuwing van de grachtmuren in waarschijnlijk het eind van de 16^e eeuw, een dubbele woonvleugel stond met de bekende noordoost toren op de hoek. De brug lag aan de oostzijde van het

kasteeltje waar zich buiten de gracht enige bijgebouwen bevonden. Van hieraf voerde een brug met poortje naar de Amsteldijk.

Een opvallend schilderij is dat van Ruisdael (A51) waarop hij toont hoe bouwvakkers het grachtpeil hebben verlaagd om de paalkoppen onder de grachtmuren vrij te krijgen. Waarschijnlijk betreft dit de verbouwing uit 1658 waarbij de palen 1,5 voet moesten worden ingekort. Dit zal noodzakelijk zijn geweest omdat de palen op stuit waren ingeheld en door voortgaande maaiveldval de funderingen bloot gekomen waren. Merkwaardig is dat afbeeldingen van na deze ingrijpende vernieuwing nauwelijks bekend zijn. Nadat het enigszins desolate karakter van deze plek was opgeheven, verloren de kunstenaars blijkbaar hun belangstelling.

Afbeelding 51 Schilderij van Kostverloren door Jacobus Ruisdael vanuit het zuidwesten, circa 1660. Waarschijnlijk samenhangend met de ingrijpende verbouwing van 1658, waarbij op de noordoostelijke toren na alle gebouwen werden gesloopt en de paalkoppen van de fundering zijn afgezaagd. (Amsterdam Museum SA 38217)

Afbeelding 52 Schematisch overzicht van het buitenplaatslandschap rond Amsterdam in de 17^e eeuw. Met een rode stip is de ligging van Kostverloren aangeduid. (Reh e.a. 2005, 272)

3.4.4 Het buitenplaatslandschap rond Amsterdam

Vanaf het einde van de middeleeuwen ontstond in de loop van een paar eeuwen een wijde cirkel van uiteindelijk bijna zeshonderd buitenplaatsen rondom Amsterdam. Dat het bezit door Amsterdamse burgers van huizen en tuinen aan de Amstel reeds vroeg begonnen moet zijn, bleek al in 1356. Leden van het geslacht Zaal bezaten toen aan de Amstel: *tween hofsteden ende tuininghen die daertoe behoren*. Slot Purmerstein (circa 1410) in Purmerend was het eerste kasteel dat door een Amsterdamse burger werd gebouwd. Het traditionele kasteel werd namelijk gezien als het meest aanzienlijke buitenverblijf. Maar volgens Meischke staat Kostverloren aan de Amstel in feite aan het begin van alle Amsterdamse buitenplaatsen.⁵⁴⁾

De buitens: Ten zuidoosten van de stad waren het de oevers van Amstel, Angstel en Vecht en de zandafgravingen van 's-Graveland waar vooral vanaf de 17^e eeuw reeksen buitenplaatsen ontstonden. Ten noorden van de stad was het met name droogmakerij de Beemster, die vanaf 1612 als volmaakt geometrisch stedelijk lustlandschap werd gevuld met meer dan vijftig buitenplaatsen. In het westen werden vele buitens opgericht aan de binnenduinrand.⁵⁵⁾

De omgeving van Amsterdam kwam daardoor vol te staan met theekoepels, speelhuizen, luthoven en tuinen. In de periode 1670-1780 nam deze trend sterk toe en heeft zich een ware villacultuur gemanifesteerd met een massaal karakter, leidend tot een stedelijk vrijetijdsterritorium. Glaudemans spreekt van een ruimtelijke samenhang die getuigt van een nauwelijks te overschatten rijkdom en die een beslissende rol heeft gespeeld in de verdere ontwikkeling van het landschap. 'Zelfs in internationaal perspectief is het dan ook een alleszins te bewonderen prestatie, die het verdient om herinnerd en bestudeerd te worden.'⁵⁶⁾

Het was een groots buitenplaatslandschap dat zich als een arcadisch territorium in een wijde cirkel van circa 20 km rond Amsterdam uitstreckte. Het speelde een rol in de seizoensgebonden trek van stedelingen naar buiten. De grootte van de cirkel werd grotendeels bepaald door de verbindingen te water, want de buitenplaatsen mochten bij voorkeur niet verder dan een dagreis van Amsterdam afluigen. Dankzij het uitgebreide netwerk van frequente, betrouwbare en goedkope trekvaartverbindingen vond het vervoer van en naar de buitenverblijven hoofdzakelijk met dit transportmiddel plaats.⁵⁷⁾

Het referentiekader van de villa's die gedurende de Renaissance en Barok werden gerealiseerd, was bepaald door het suburbane villalandschap rond de stad Rome in de eerste eeuwen van de jaartelling. De Hollandse buitens uit de 17^e en 18^e eeuw waren bewust geïnspireerd op beschrijvingen van het buitenleven in klassieke werken, die toen ook in vertaling beschikbaar waren.⁵⁸⁾ De buitenplaats werd gezien als een combinatie van vruchtbare agrarische productie en het genieten van het buitenleven, met de begrippen *negotium* (het werkzame leven) en *otium* (de welbestede vrije tijd). De massale trek naar buiten was echter geen vlucht uit de stad, maar een bijzondere vorm van verstedelijking. Het was een mentaal proces van toe-eigening van het landschap.⁵⁹⁾ Voor een deel kochten de patriciërs middeleeuwse kastelen en heerlijkheden aan om als heer te gaan leven, aangezien in de Republiek de dynastieke betekenis van het kasteel eerder toe- dan afnam.⁶⁰⁾ Vergeleken met buitenlandse voorbeelden als Venetië waren de buitenhuizen van het Amsterdamse patriciaat bescheiden van schaal en uitstraling. Het ging hier echter, vooral in het begin van de 18^e eeuw, wel om zeer grote aantallen: een telling levert een aantal van bijna zeshonderd buitenplaatsachtige structuren op. Vanwege deze aantallen en de zeer intensieve mobiliteit die hiervan het gevolg was, mag worden gesproken van een belangrijke transformatie van het landschap tot speelruimte van de stad.⁶¹⁾

De buitens met bijbehorende tuinen en parken konden sterk variëren in grootte. De afmetingen gingen van een eenvoudige herenkamer bij een boerderij tot grote paleisachtige complexen.

- 1 Tot de kleinste buitenplaatsen of herenhuizen werden diegene gerekend die een oppervlakte hadden beneden de 2 ha.
- 2 De middelgrote buitenplaatsen hadden een oppervlakte van 2 tot en met 4 ha.
- 3 De grote buitenplaatsen besloegen meer dan 4 ha.

De tuinaanleg: Een essentieel onderdeel van de buitenplaatslandschappen is de alomtegenwoordigheid van tuinaanleg. De producten van tuinkunst zijn echter zeer vergankelijk waardoor er van deze tuinen uit het verleden maar bitter weinig overbleef. Het is verleidelijk om de afbeeldingen en beschrijvingen van de tuinen uit die tijd te beschouwen als een reële afspiegeling van de verloren wereld van de tuinkunst. Maar in feite stonden zij tussen de tuin als een werkelijk object en de voorstellingswereld van de

54) Meischke 1978, 83-85. Voor Purmerstein zie ook: Alders (red.) e.a. 2016.

55) Glaudemans 2000, 57-58. Merk op dat ook de Stelling van Amsterdam inclusief inundatiegebieden nog juist binnen deze cirkel valt.

56) Glaudemans 2000, 136-138. Op elke 50 huizen in de stad stond in de omgeving van Amsterdam een buitenhuis. Belangrijk is de constatering van Glaudemans dat de gegevens van de afzonderlijke buitenplaatsen nooit bevredigend in kaart zijn gebracht.

57) Reh/Steenbergen/Aten 2005, 251 en Glaudemans 2000, 93. Het begrip buitenplaats kwam overigens pas in de loop van de 18^e eeuw in zwang. Daarvoor gebruikte men de term 'hofstede'. Albers 1997, 81.

58) Glaudemans 2000, 154.

59) De Jong 1993, 23 en Glaudemans 2000, 132, resp. 13-15.

beschouwer in, doordat zij bijdroegen aan betekenisgeving en idealisering van de tuin.⁶²⁾ Juist vanwege de vergankelijkheid van de tuinen heeft de historische tuinarchitectuur geen plaats gekregen in ons collectieve geheugen en is onderzoek naar dit kwetsbare erfgoed tot nu toe betrekkelijk verwaarloosd. Tuinhistoricus De Jong benadrukt dan ook het belang bij tuinonderzoek van de bijdragen van archeologen en historisch-geografen.⁶³⁾ Het is daarom jammer dat in de onlangs verschenen richtlijnen voor tuinhistorisch onderzoek archeologie niet een duidelijke rol gekregen heeft.⁶⁴⁾

In tegenstelling tot het algemeen aanvaarde beeld, dat formele tuinen in West-Europa pas in de loop van de 16^e eeuw tot ontwikkeling kwamen, zijn er in Engeland al archeologische aanwijzingen gevonden voor formele tuinen vanaf het begin van de 13^e eeuw.⁶⁵⁾ In ieder geval reeds in de 14^e eeuw was de voornaamste functie van de wereldse tuin om te fungeren als een openluchtsalon voor sociale bijeenkomsten, van kleine informele gezelschappen tot grote banketten, festiviteiten en ceremoniële plechtigheden. De aanwezigheid van een grasveld was onontbeerlijk: reeds in de 13^e eeuw waren zitplaatsen van graszoden bekend.⁶⁶⁾

De Renaissancetuin van de 16^e eeuw kenmerkte zich door een naar binnen gekeerde in zichzelf besloten wereld. Daarna kwam na 1620 de tuin in de stijl van het Hollands classicisme in zwang. Een kenmerk voor de tuinontwerpen in het gewest Holland uit die periode is de omsluiting van het gehele complex met boomrijen, singels en grachtsystemen. Ook waren er veel beelden en fontein en aanwezig en werden exotische gewassen gekweekt, die 's-winters in een orangerie werden ondergebracht. Na 1650 vormde de Hollandse tuinstijl de basis voor verdere ontwikkeling in Frankrijk, waaruit de baroktuin voortkwam.⁶⁷⁾ Vanaf circa 1680 werd de Nederlandse tuin in omgekeerde richting weer beïnvloed door deze Franse interpretaties van de klassieke principes. Tot omstreeks 1700 liep bij buitenplaatsen de toegangsweg vaak met een haakse hoek naar het huis of kwam de weg naast het huis uit. Na die tijd werd juist een as aangelegd die gericht was op het midden van het huis.⁶⁸⁾

De paradox van de tuin in de 17e en 18e eeuw is, dat hij voortkomt uit de stedelijke cultuur, maar tegelijk appelleert aan het verlangen naar een 'pre-urbaan Arcadië'. Van de tuinen werd in die tijd vooral een pronkjuweel gemaakt door de details: de vijvers, terrassen, lanen, berceaux (= loofgangen), volièr es, koepels, kabinetten en grotten. Daarnaast was het buitenverblijf de ideale locatie voor het uitvoeren van natuurwetenschappelijke en botanische experimenten.⁶⁹⁾

In de veranderingen die de tuin vanaf de 18e eeuw onderging, laat zich de ontwikkeling lezen van een absoluut naar een seculier en fragmentarisch wereldbeeld. De mens in de Romantiek voelde zich niet langer onderdeel van de natuur en was juist daardoor in staat om de grootse natuur als zodanig te vervaren.⁷⁰⁾ Dit leidde tot de landschapsstijl, die zich al in de jaren dertig van de 18^e eeuw in Engeland manifesteerde. Van belang voor de verspreiding in Europa was dat door Rousseau rond 1750 een aantal verlichtingsidealen werd ondergraven.⁷¹⁾ De door hem bevorderde cultus van Natuur, Gevoel, Deugd en Waarheid liet het hart en de emotie boven het hoofd en de rede gaan; natuur en eenvoud boven cultuur en overdaad. De Engelse landschapstuinen pasten hierbij beter dan de Frans-Italiaanse formele parken.⁷²⁾

Door deze ontwikkeling veranderde omstreeks 1770 ook in de Nederlanden het natuurbesef, waarbij de principes van vrijheid en ongekunsteldheid voorop stonden. De vrije natuur werd voortaan in de tuin nagevolgd.⁷³⁾ Omdat het geometrische landschap van de droogmakerijen en de strookvormige verkavelingen in het veenlandschap niet overeenstemden met de nieuwe landschapsstijl, werden de oude buitenplaatsen daar verlaten en trok men naar de duinstreek en andere meer heuvelachtige gebieden.⁷⁴⁾

64) Hendriks/Van Immerseel 2010. Bij de vele volgens het colofon geraadpleegde mensen en organisaties ontbreken archeologen. In de tekst van de richtlijnen wordt wel aangegeven dat het onderzoek een multidisciplinaire insteek heeft, maar hoe en wanneer er tijdens het onderzoeksproces archeologen dienen te worden ingeschakeld wordt niet helder aangegeven. Ook realiseert men zich blijkbaar onvoldoende dat juist voor het achterhalen van de oudere tijdslagen van de tuin de archeologie een belangrijke bron kan zijn.

65) Johnson 2002, 33-37.

66) De Jong/Dominicus Van Soest 1996, 134-135. De sociale functie van de tuin blijkt onder meer uit de Decamerone van Boccaccio uit 1353.

67) Albers 1997, 86-88.

68) Oldenburger-Ebbers 1991, 163-164 en Albers 1997, 90.

60) Van der Laarse 2007a, 12, 17.

61) Glaudemans 2000, 74.

62) De Jong/Dominicus van Soest 1996, 17-18.

63) De Jong 1993, 9, 11-12.

Het buitenplaatslandschap is in de 19^e en 20^e eeuw groten-
deels weer verdwenen, in het gunstigste geval bleven van de
buitens het hoofdgebouw en de laatste fase van de tuin-
aanleg bewaard. Daardoor zijn er wel tuinen en parken
bewaard gebleven uit periode van de landschapsstijl, maar
authentieke formele tuinen met geometrische aanleg zijn er
in Holland niet meer. De formele tuinen die er wel zijn,
betreffen in alle gevallen reconstructies. Tuinen konden
relatief gemakkelijk aan de heersende mode worden
aangepast, waarbij de resten van voorafgaande tuinperioden
werden uitgewist. Over de vroege renaissancetuinen en
zeker de middeleeuwen is daardoor een groot gebrek aan
kennis, zeker voor wat betreft de technische details. Veel
aspecten van het buitenplaatslandschap zijn vrijwel uit-
sluitend nog door archeologisch onderzoek te bestuderen.
Toch heeft dit onderwerp nog niet de archeologische
aandacht gekregen die het verdient.

69) Glaudemans 2000, resp. 142, 102 en 173.

70) Glaudemans 2000, 181-182.

71) Beliën e.a. 1986, 318.

72) Schama 1989, 164-165.

73) De Jong/Dominicus-van Soest 1996, 18.

74) Van der Laarse 2007b, 11-12, 29.

Amstelveen - Kostverloren

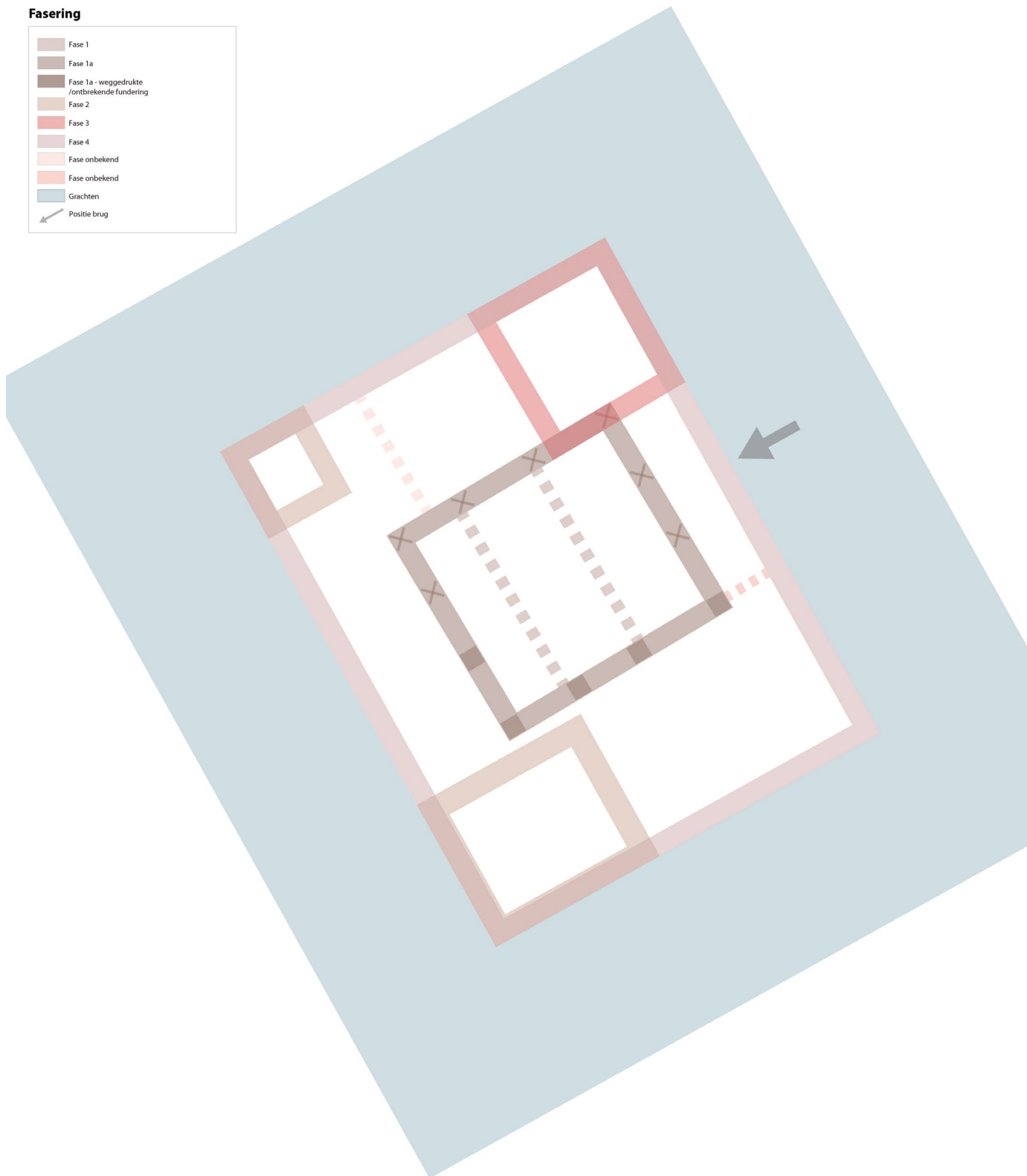
Allesporenkaart (1:50)

S32	spoornr.	(verzakt) muurwerk	putwand	profiellijn
1,12-	hoogtemaat	vloer	uitbraakspoor	
V21	vondstnr.	langshout	reconstr. muur	
V50	vakvondst	kops-/langshout	reconstr. gracht	

0 3m

Fasering

	Fase 1
	Fase 1a
	Fase 1a - weggedrukte /ontbrekende fundering
	Fase 2
	Fase 3
	Fase 4
	Fase onbekend
	Fase onbekend
	Grachten
	Positie brug

Afbeelding 53 Overzichtsplattegrond met de verschillende bouwfasen van Kostverloren.

Hoofdstuk 4 | Synthese

4.1 Kostverloren van *moated site* tot buitenplaats aan de Amstel

Vanwege de specifieke conserveringsomstandigheden van het terrein van Kostverloren zijn het juist de oudste bouwfasen geweest die het beste bewaard bleven. Uit het onderzoek van de grondsporen blijkt, dat zich hier in de loop van de 15e eeuw een omgracht adellijk huis ontwikkelde van een type dat bekend staat als *moated site*. Het kenmerk van dit type is dat het werd bewoond door (lage) adel en dat het lijkt op een kasteel, maar dat niet is. Een kasteel verenigde de functies wonen en verdedigen in één bouwwerk, maar bij een *moated site* is van mogelijkheden tot verdediging niet of nauwelijks sprake. Het bestaat uit een terrein waaromheen een (minstens 5 m brede) gracht ligt en waarop onverdedigbare woongebouwen staan. Er kunnen wel architecturale elementen voorkomen die van kastelen zijn afgeleid, maar dit zijn slechts symbolen van rijkdom en macht, die in de verdediging geen feitelijke rol spelen. Gebouwen met een opgaande muurdikte van niet meer dan 45-60 cm en bijbehorende funderingsbreedte van 80-100 cm waren in ieder geval vanaf het tweede kwart van de 15^e eeuw niet meer reëel verdedigbaar. Bij de bouw van een *moated site* begon men met het graven van de gracht, waarbij de grond op het zo ontstane eiland werd geworpen om dit iets op te hogen. Het omgrachte eiland was doorgaans 20 tot 30 m in het vierkant.⁷⁵⁾

Kostverloren was wat dat betreft aan de kleine kant met grachten van maar net 5 m breed en een omgracht eiland van nog geen 15 bij 19 m. De muurdikte van de bovenzijde van de (naar onder toe breder wordende) funderingen bedroeg gemiddeld 50 cm. Alleen de zuidwest toren had een fundering van 1 m breedte. De aanwezigheid van een paardenbot, een ruiterspoor en een haakbus uit de oudste bewoningsperiode van Kostverloren lijkt wel te wijzen op een riddermatig karakter.

Om te berekenen hoe hoog het middenterrein bij Kostverloren kon worden opgehoogd met behulp van de grond uit de gracht wordt uitgegaan van een gemiddelde grachtbreedte van 4,5 m vanwege de iets schuin naar binnen staande taluds. De oppervlakte van de uitgegraven grachten komt dan op

circa 194 m². Uitgaande van een oorspronkelijke grachtdiepte van 1,5 m onder het maaiveld zou er 291 m³ grond zijn uitgegraven, waarmee het 285 m² grote eiland gemiddeld ruim 1 meter kon worden opgehoogd.

Het oudste bouwdeel uit circa 1425 was een toren van uitwendig 8,7 bij 8,1 m, met bakstenen fundering en met een opbouw die moet hebben bestaan uit een houtskelet. De dakbedekking bestond uit grote platte rode ongeglaazuurde daktegels. Dit betekent dat hier sprake was van een omgrachte (woon)toren van hout, een voor Nederland uniek verschijnsel. Het enige andere duidelijke voorbeeld ons land betreft een houten woontoren te Groesbeek, daterend uit circa 1265, die kort na 1300 vervangen werd door opnieuw een houten toren. Omstreeks het midden van de 14^e eeuw werd deze gesloopt en kwam er een bakstenen toren met een stenen muur langs de grachttoever voor in de plaats. Belangrijk verschil met de houten toren van Kostverloren is, dat deze een stenen voeting bezat, terwijl de stijlen van de torens te Groesbeek in de grond waren ingegraven.⁷⁶⁾ Er mag worden aangenomen dat houten torens veel vaker voorgekomen zijn, maar dat ze vanwege het subtiele karakter van de grondsporen tot nu toe niet herkend werden. Ook herbouw van houten torens in steen op dezelfde locatie kan hebben geleid tot het verdwijnen van deze sporen. Een andere reden kan zijn dat vanwege een opgehoogd middenterrein de sporen van een houten toren niet diep genoeg reikten om in de vaste bodem bewaard te blijven na latere egalisatie van het terrein.⁷⁷⁾

Een interessante parallel is te vinden in het Rheinland, waar bij sommige boerderijen omgrachte en verdedigbare graanopslagplaatsen (spijkers) stonden, bekend onder de naam *Wehrspeicher*.⁷⁸⁾ Deze torens bestonden oorspronkelijk uit vakwerkbouw en stonden op enige afstand van de boerderij; zij dienden ter bescherming van zowel de oogst, als van

⁷⁶⁾ Gruben/Mooren/Peters 2009. De auteurs menen dat een dergelijke constructie in het begin van de 14e eeuw volstrekt achterhaald was, maar door gebrek aan parallellen kon deze conclusie feitelijk niet worden getrokken. De constructie van de toren van Kostverloren op een stenen voeting was duidelijk moderner.

⁷⁷⁾ In het geval van Kostverloren zijn juist de oudere sporen bewaard gebleven door het geleidelijk wegzakken daarvan in het veen.

⁷⁸⁾ Een met Kostverloren vergelijkbaar bouwwerk uit Mönchengladbach-Lürrip, daterend uit het begin van de 15^e eeuw, is tegenwoordig te vinden in het LVR Freilichtmuseum Kommern, zie: www.kommern.lvr.de. Deze toren is echter nog voorzien van een rieten dak, terwijl de toren van Kostverloren al een harde dekking moet hebben gehad in de vorm van daktegels.

⁷⁵⁾ Janssen e.a. 1996, 96, 98, 100.

waardevolle voorwerpen en de bewoners tegen rovers en soldaten.⁷⁹⁾ Vanwege de solide bouw van deze spijkers, gingen men soms over tot het bewonen van deze gebouwen.

Blijkbaar is dat ook bij Kostverloren gebeurd, want in de tweede helft van de 15^e eeuw werden aan de westkant van de oude toren twee hoektorens toegevoegd, waardoor het meer een echte *moated site* werd. Rond 1500 volgde de bekende noordoost toren. De bekroning van deze toren met het kruisdak en vier trapgevels kan volgens Meischke op architectuurhistorische gronden moeilijk ouder zijn dan circa 1500. De muurankers wijzen op vrij dunne muren. Het was geen middeleeuwse woontoren, maar wel een kasteelachtig bouwwerk. Hij veronderstelde dat het diende om een bestaand buitenhuis meer aanzien te geven.⁸⁰⁾ De juistheid van deze veronderstelling is bij de opgraving bevestigd. Omdat Benning wordt gezien als de stichter van Kostverloren

79) De bouw van een toren ten behoeve van de opslag van oogstproducten, kan er op wijzen dat nog in het begin van de 15^e eeuw de verbouw van graan in het veengebied rond Amstelveen enig belang had.

80) Meischke 1978, 86.

en hij het kasteeltje rond 1500 in bezit had, mag worden aangenomen dat hij de bouwheer is geweest van deze beeldbepalende toren. Het is niet duidelijk of hij Kostverloren kocht van een (laag) adellijke familie of dat hijzelf een dergelijke afkomst had en het hier om oud familiebezit ging.

Kostverloren moet al vroeg van buitensingels zijn voorzien. De kaart van Van Berckenrode uit 1627-1628 toont deze singels al, maar deze kaart was gebaseerd op een oudere kaart uit 1583, zodat de singels waarschijnlijk van vóór 1583 dateren. Eind 16^e eeuw werden de grachtmuren van het hoofdgebouw van Kostverloren opnieuw opgetrokken op een degelijk aangelegde fundering, waarbij echter de kenmerkende noordoost toren gespaard bleef. Ook bij de sloop en het opnieuw optrekken van het buiten in 1658 bleef deze toren bewaard. Blijkbaar was de kwaliteit van dit bouwwerk voldoende om het in stand te kunnen houden en vond men het als symbool van de eerbiedwaardige ouderdom van Kostverloren van belang om het te handhaven. Na de 16^e eeuw valt er in archeologisch opzicht over de verdere bouwgeschiedenis niet veel meer te melden, omdat het latere muurwerk hoger lag en dit vanwege de voorgaande

Afbeelding 54 Een met de oudste fase van Kostverloren vergelijkbare Wehrspeicher uit Mönchengladbach-Lürrip. (www.kommern.lvr.de)

maaiveld daling naderhand weer verloren is gegaan. Wel zijn enkele fraaie tuinonderdelen uit het begin van de 18^e eeuw teruggevonden, die uit schriftelijke bronnen niet bekend waren.

4.2 Beantwoording van de onderzoeksvragen

1 *Waar bevond zich het hoofdgebouw van Huis Kostverloren en wat is de datering van de oudste sporen?*

De ligging van het hoofdgebouw is nu bekend, ook blijft het mogelijk te zijn om verbinding te leggen met het grote aantal bewaard gebleven afbeeldingen uit met name de 17^e eeuw. Opvallend is dat de ligging van het hoofdgebouw aardig overeenkomt met de ligging die in de jaren zeventig reeds was verondersteld.

2 *Hoever strekken de grondsporen zich uit en wat is de exacte omvang van het archeologisch belangrijke terreingedeelte?*

Omdat de proefsleuven werden doorgetrokken totdat er geen sporen meer te vinden waren, kon behalve het hoofdgebouw ook de bijbehorende tuin worden gelokaliseerd. Dit betreft met name de singel met dubbele grachten en de baroktuin. Het archeologisch van belang zijnde terrein kan daarmee worden vastgesteld, alleen de westzijde, grenzend aan een bebouwd perceel, kan slechts bij benadering bepaald worden.

3 *Wat is de kwaliteit van de vindplaats en de hier aanwezige grondsporen en vondsten?*

De kwaliteit van de grondsporen bleek over het algemeen hoog te zijn vanwege de drassigheid van de bodem. Dit heeft in belangrijke mate bijgedragen aan het behoud van organisch materiaal, waaronder een grote hoeveelheid houtresten. Dit betreft voornamelijk constructiehout, maar ook gebruiksvoorwerpen kwamen voor. Er lagen veel vondsten en bouwfragmenten in de gracht. Bakstenen funderingen waren soms weg gesloopt, maar de nog aanwezige houten funderingspalen daaronder gaven nog volop informatie over het gebouw. Alleen van de jongere bouwfasen van het hoofdgebouw (na circa 1660) is door het dalende veenoppervlak weinig muurwerk bewaard gebleven. De grachten en de tuinornamenten uit die fasen verkeren daarentegen in goede staat.

Behalve de antwoorden op de gestelde vragen zijn er nog een aantal opmerkelijke resultaten geboekt, die als een onverwachte extra kunnen worden beschouwd.

- 4 De ouderdom van Kostverloren, die op basis van de eerste schriftelijke vermelding op omstreeks 1500 was

geplaatst, bleek nu driekwart eeuw verder in de tijd terug te liggen en op circa 1425 te kunnen worden gesteld.

- 5 De afmetingen van het hoofdgebouw konden precies bepaald worden. Het gebouw bleek slechts half zo groot te zijn dan eerder, op basis van afbeeldingen, was verondersteld.
- 6 Bijzonder waren de sporen van tuinstructuren, zoals de schelpengalerij of grotwerk en een fontein. Ten tijde van het onderzoek in 1994 waren er in Nederland nog nauwelijks tuinen uit deze periode archeologisch onderzocht. Ook nu nog is de collectie van een grote zeldzaamheid.

4.3 Waardebepaling van het terrein van Kostverloren

De archeologische waarde van het terrein van kasteel/ buitenplaats Kostverloren kan worden bepaald via de systematiek van Bijlage IV van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) versie 4.0. Bij deze waardering wordt in de eerste plaats gekeken naar belevingsaspecten. Daarvan is het aspect 'Schoonheid' hier niet relevant, aangezien er geen duidelijke resten van Kostverloren in het terrein meer te herkennen zijn. Het aspect 'Herinneringswaarde' speelt echter een zeer grote rol, aangezien de herinnering aan Kostverloren dankzij de etsen, schilderijen en andere afbeeldingen van belangrijke 17^e eeuwse kunstenaars (met name Rembrandt en Ruisdael) geleid hebben tot internationale bekendheid van dit kasteeltje.

Wat betreft de fysieke criteria kan worden geconstateerd dat ondanks de verstoringen die in de loop der eeuwen opgetreden zijn vanwege de voortgaande inklinking van het veen en de daarmee gepaard gaande maaiveld daling er nog ruim voldoende sporen bewaard zijn gebleven. In de gedempte grachten zijn de nodige mobilia nog in situ aanwezig, er is nog een ruimtelijke gaafheid aanwezig en, afgezien van verdere maaiveld daling, is de natuurlijke omgeving stabiel. De conservering van sporen en vondsten bleek tijdens het archeologisch onderzoek uitstekend te zijn.

Bij de inhoudelijke criteria scoort de zeldzaamheidswaarde zeer hoog, ondanks dat er tientallen buitens aan de oevers van de Amstel hebben gelegen en een deel daarvan nog in de bodem aanwezig is. De overige buitenplaatssterreinen zijn immers nog niet of nauwelijks gewaardeerd. Bovendien wordt Kostverloren gezien als de eerste buitenplaats in de omgeving van Amsterdam, een ontwikkeling die in de daarop volgende eeuwen zou leiden tot het zeer bijzondere

buitenplaatslandschap rondom deze stad. Tenslotte bleek dat de oudste fase van Kostverloren bestond uit een omgrachte houten toren op stenen voeting, een absolute zeldzaamheid in Nederland.

De informatiewaarde van het terrein is groot, vooral wat betreft de vroegste bouwkundige ontwikkeling tot het midden van de 17^e eeuw. Daarnaast bleken van de tuinaanleg zeer waardevolle onderdelen bewaard te zijn gebleven, ook uit de 18^e eeuw. Met name de resten van de schelpengalerij bezitten niet alleen een hoge kwaliteit en kwantiteit, maar zijn van een onovertroffen zeldzaamheid.⁸¹⁾

De ensemblewaarde in synchrone context is zeer groot, vanwege het grote aantal voormalige buitenplaatsen in dit gebied. De landschappelijke context (middeleeuws veengebied) is dankzij de ligging in het Groengebied Amstelland deels nog vrij goed bewaard gebleven. Tenslotte kan de representativiteit goed genoemd worden, omdat Kostverloren een kenmerkende vertegenwoordiger is van buitenplaatsen langs de Amstel. Duurzaam behoud van de nog aanwezige resten behoort zeker tot de mogelijkheden.

Indien de criteria Gaafheid en Conservering samen minstens 5 punten opleveren is de vindplaats al behoudwaardig. De bij Kostverloren goede scores voor Herinneringswaarde, Zeldzaamheid, Informatiewaarde, Ensemblewaarde en Representativiteit bevestigen deze waarde nog ten overvloede. In de tabel is een overzicht gegeven van de waardering. Deze waardering is zo hoog, dat aanwijzing tot beschermd (rijks)monument te overwegen is.

Waarden	Criteria	Scores
Beleving	Schoonheid	N.v.t.
	Herinneringswaarde	Zeer goed
Fysieke kwaliteit	Gaafheid	2
	Conservering	3
Inhoudelijke kwaliteit	Zeldzaamheid	3
	Informatiewaarde	3
	Ensemblewaarde	3
	Representativiteit	Goed

4.4 Mogelijkheden voor verder onderzoek

Op korte termijn kan er aandacht worden besteed aan het bestuderen van het nog niet volledig gedetermineerde botmateriaal in verband met de mogelijke aanwezigheid van exoten. Ook kan van enkele houten voorwerpen en houtmonsters de houtsoort worden gedetermineerd.

Bij toekomstig onderzoek in het terrein zouden de bijgebouwen ten noordoosten van het hoofdgebouw bestudeerd kunnen worden, terwijl ook de kasteel- en singelgrachten nog volledig aanwezig zijn en ongetwijfeld een schat aan vondsten herbergen.

Nadere bestudering van het rijke iconografische materiaal kan ongetwijfeld nog aanvullende gegevens verstrekken. Hetzelfde geldt voor het historisch onderzoek, met name ook voor wat betreft de periode van vóór burgemeester Jan Benning.

81) Van schelpengrotten en -galerijen zijn slechts zelden archeologische en bouwkundige resten voorhanden en vergelijkbare tuinelementen werden archeologisch nog maar weinig onderzocht.

Hoofdstuk 5 | Conclusie

De conclusie van het archeologisch onderzoek is, dat het terrein waar ooit het Huis Kostverloren stond vele tastbare herinneringen bewaart aan het leven dat zijn bewoners leidden en dat deze plek nog steeds een belangrijke bron vormt voor de regionale geschiedenis van dit gebied. Met name de voor West-Nederland uiterst zeldzame (want nog niet eerder aangetroffen) houten (woon)toren op stenen voeting, omringd door een gracht, mag uniek worden genoemd. Daarnaast zijn in de bodem sporen aanwezig van de tuinaanleg uit de tijd van de barok en is er in de bodem een grote hoeveelheid vondstmateriaal uit de gehele periode vanaf het begin van de 15^e tot in het begin van de 19^e eeuw te verwachten, met name in de vele grachtvullingen.

Niet alleen vanwege de wetenschappelijke waarde, maar ook vanuit cultuurhistorisch oogpunt is het terrein de moeite van het behouden waard. Doordat vele belangrijke kunstenaars als Rembrandt van Rijn en Jacob Ruisdael afbeeldingen van het Huis Kostverloren hebben vervaardigd, heeft dit huis een

belangrijke plaats verworven in de Nederlandse cultuurhistorie en is het tot in het buitenland bekend geworden.

Daarom verdient het behoud van het terrein voor toekomstige generaties extra aandacht. Het grote archeologische belang was naderhand ook de reden om het kasteelterrein buiten een polderpeilverlaging in dit gebied te houden. Op dit moment zijn er echter twee potentiële bedreigingen te constateren. Kort geleden hebben bouwwerkzaamheden plaats gevonden direct naast en op de westelijke rand van het terrein.

Een ander soort bedreiging is meer sluipend en betreft de voortgaande maaiveldval, waardoor heel geleidelijk steeds meer resten van Kostverloren tot vlak onder de grasmat zullen komen, om tenslotte verloren te gaan. Een belangrijke oorzaak hiervoor zijn de op stuit ingeheide palen uit het eind van de 16^e eeuw langs de grachtkant, die immers niet mee kunnen zakken met het dalende maaiveld.

Afbeelding 55 Nieuwbouw van een woonhuis op de rand van het terrein van Kostverloren, vanuit het noorden. (Streetview 2013, Google)

Bronnen en literatuur

- Albers, L., 1997: Landgoederen in het landschap. *Historisch Geografisch Tijdschrift* 15, 81-98.
- Alders, G.P., 1995: Amstelveen: Huis Kostverloren. 'Archeologische kroniek Noord-Holland 1994', *Holland* 27, 340-343.
- Alders, G.P. (red.)/J.T.M. Besseling/E. Jacobs/H. van Haaster/K. Hänninen, z.j. (2016): *Slot Purmerstein te Purmerend. Archeologisch en historisch onderzoek naar de statusrijke woning van Willem Eggert (15^e eeuw)*. [Noord-Hollandse Archeologische Publicaties-2], Castricum.
- Baart, J., e.a., 1977: *Opgravingen in Amsterdam, 20 jaar stadskernonderzoek*. Amsterdam/Haarlem.
- Bartels, M., 1999: *Steden in Scherven 1*. Zwolle-Amersfoort.
- Beliën, H.M./M. Müller/L.M. Rijkens/G.J. van Setten/J. van der Sande, 1986: *Een geschiedenis van Europa 1500-1815. Historisch overzicht*. 's-Gravenhage (Tweede druk).
- Bertram, C., 2005: *Noord-Hollandse Arcadia. Ruim 400 Noord-Hollandse buitenplaatsen in tekeningen, prenten en kaarten uit de Provinciale Atlas Noord-Holland*. Alphen aan den Rijn.
- Bont, C. de, 2008: *Vergeten land. Ontginning, bewoning en waterbeheer in de westnederlandse veengebieden (800-1350)*. Wageningen.
- Datema, R.R., 1987/herdruk juni 1989: *Amstelland, een archeologische kartering, inventarisatie en waardering*. [RAAP-Rapport 4], Amsterdam.
- Dubelaar (red.)/T.G. Nijland/H.J. Tolboom 2007: *Utrecht in steen. Historische bouwstenen in de binnenstad*. Utrecht.
- Geenen, L.P., 2017: *Delfts aardewerk, Merken en fabrieken*. Hoorn.
- Gent, P.J. van/P. Miltenburg, 1994: *Kostverloren revisited*. z.pl.
- Glaudemans, M., 2000: *Amsterdams Arcadia. De ontwikkeling van het achterland*. Nijmegen.
- Groesbeek, J.W., 1966: *Amstelveen: acht eeuwen geschiedenis*. Amsterdam.
- Gruben, R.J.W.M./J.R. Mooren/S.A.L. Peters, 2009: Groesbeek. De morfologische ontwikkeling van een eenvoudige woontoren. H.L. Janssen en W. Landewé: *Middeleeuwse kastelen in veelvoud. Nieuwe studies over oud erfgoed*. Wijk bij Duurstede, 193-213.
- Hendriks, L./R. van Immerseel, 2010: *Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek. Voor waardestellingen van groen erfgoed*. Den Haag e.a.
- Hoogers, P., 1993: Amstelveen. 'Archeologische kroniek Noord-Holland 1992', *Holland* 25, 307.
- <http://collectie.huisvanhilde.nl>
- Janssen, H.L., e.a. (red.) 1996: *1000 jaar kastelen in Nederland*. Utrecht.
- Johnson, M., 2002: *Behind the Castle Gate. From Medieval to Renaissance*. London.

-
- Jong, E. de, 1993: *Natuur en kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*. Bussum 1993 [geraadpleegd: tweede druk uit 1995].
 - Jong, E. de/M. Dominicus-van Soest, 1996: *Aardse Paradijzen. De tuin in de Nederlandse kunst, 15de tot 18de eeuw*. Gent.
 - Laarse, R. van der, 2007a: Burgers als buitenlui. Het landschap der notabelen. *Groniek. Historisch Tijdschrift. Stijlen van burgers*. [speciale uitgave], Groningen, 7-38.
 - Laarse, R. van der, 2007b: Virtus en distinctie: de ridders van de Republiek. *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*. 14, 7-36.
 - Meischke, R., 1978: Buitenverblijven van Amsterdammers voor 1625. *Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum* 70, 82-106.
 - Melle, M. van, 1995: Huys Kostverloren herrijst. Een kasteeltje aan de Amstel. *Ons Amsterdam* 47.4, 108-111.
 - Oldenburger-Ebbers, C.S., 1991: Garden Design in the Netherlands in the Seventeenth Century. M.Mosser/G.Teyssot, *The History of Garden Design. The Western Tradition from the Renaissance to the Present Day*. London, 163-165.
 - Oostveen, J. van, 2013: *Amstelveen: Huis Kostverloren. Tabakspijpen*. Tiel.
 - Oude-de Wolf, R. de/H. Vrielink 2012: *Status & comfort. Kacheltegels in Deventer en Zwolle*. Zwolle.
 - Reh, W./C. Steenbergen/D. Aten, 2005: *Zee van land. De droogmakerij als atlas van de Hollandse landschapsarchitectuur*. Purmerend/Delft/Wormer.
 - Schama, S., 1989: *Burgers. Een kroniek van de Franse revolutie*. Amsterdam. [Vertaling van: *Citizens: a chronicle of the French Revolution*. New York 1989.]
 - Termeulen, T/R. Kersbergen 2012: *Topografische Atlas van Noord-Holland. Schaal 1:25.000*. Landsmeer.
 - Verhoeff, J.M., 1982: *De oude Nederlandse maten en gewichten*. Amsterdam.
 - Williams-Kodde, 2012: *Op bezoek bij buitenplaats Tulpenburgh te Amstelveen. Een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven*. [ADC-rapport 3056], Amersfoort.
 - www.digitalecollectienederland.nl
 - www.kommern.lvr.de
 - www.watwaswaar.nl
-

Bijlage 1: Sporenlijst

Het totaal aantal sporen van de gehele opgraving bedraagt 32.

Zowel sporen als vondsten zijn genummerd per werkput.

Put	Vlak	Spoor	Dianummers	Vondstnummers	Omschrijving
1	1	S1	1	6-8	Houten gootrestant
1	1	S2	3, 4	11-17	Buitenste singelgracht
1	2	S3	-	18	Puinspoor
1	1	S4	5, 6	19	Puinspoor tuinmuur
1	1	S5	-	2	Askuil
1	1	S6	-	3	Askuil
1	1	S7	-	20	Funderingsblok
1	2	S8	8		Beschoeiing oostzijde van S10
1	2	S9	7		Beschoeiing westzijde van S10
1	2	S10	-	21, 23	Binnenste singelgracht
2	1	S1	-	7	Puinspoor rondom houten kuip
2	2	S2	23, 24	4-5	Houten kuip
3	1	S1	-		Puinspoor
3	1	S2	9, 71, 72	4, 95, 97-98	Fundering hoektoren tweede fase
3	1	S3	10	7 (=24?), 103-104	Langgerekte fundering
3	1	S4	11		Funderingsblok
3	1	S5	12		Fundering in zuidwand
3	1	S6	13	27, 36	Kesp ten oosten van S4 en S5
3	1	S7	18, 19, 73, 74, 94	42, 54, 93-94	Kwartronde waterput
3	1	S8	18	101-102	Funderingsblok
3	1	S9	15, 16, 64	48, 84, 89	Binnenste singelgracht
3	1	S10	17, 62, 63	49, 86	Buitenste singelgracht
3	2	S11	46-50	57-58, 85, 88, 91	Westelijke slotgracht
3	1	S12	76, 87-90	55	Oostelijke slotgracht (voorheen S11)
4	1	S1	20, 21, 66-68, 78-86	1, 22, 24-25, 27-28	Oudste fundering
4	1	S2	51, 68, 70	13-14, 18-19, 29	Fundering tweede fase (doorsnijdt WP4-S3)
4	1	S3	51, 68, 70		Oudste gracht
4	1	S4	58	3, 6, 8, 21, 23	Zuidelijke slotgracht
4	1	S5	22, 65, 68	30-32	Fundering ten oosten van S1
5	1	S1	61	12, 15, 21 (+ 8 dozen zonder vondst-nummer, doosnrs. 54-61)	Puinbed schelpengalerij
5	1	S2	25, 26, 32	4, 7-8, 10-11, 13, 18	Binnenste singelgracht
5	1	S3	28, 33	5, 16, 20	Buitenste singelgracht

Bijlage 2: Schelpen en koralen

Exotische schelpen

Nummer foto, serie	2640	2687	2658	2659	2676	2682	2690
Cassis cornuta		9					
Charonia variegata		4					
Clycymeris spec.	10						
Hippopus hippopus	2, 3, 9	1, 3, 6					
Harpago chiragra		7					
Lambis lambis	17	8					
Pecten cf. maximus	11, 19						
Tridacna gigas	1						
Tridacna maxima		5					
Tridacna squamosa		2					

2640-01(1)tridacna gigas.JPG

2640-01(2).JPG

2640-02(1).JPG

2640-02(2) hippopus hippopus.JPG

2640-03(1).JPG

2640-03(2)hippopus hippopus.JPG

2640-09(1).JPG

2640-09(2)hippopus hippopus.JPG

2640-10(1).JPG

2640-10(2)Clycymeris spec..JPG

2640-11(1)Pecten cf. maximus.JPG

2640-11(2).JPG

2640-17(1).JPG

2640-17(2).JPG

2640-19(1)Pecten cf. maximus.JPG

2640-19(2).JPG

2687-01(1).JPG

2687-01(2)hippopus hippopus.JPG

2687-02(1).JPG

2687-02(2)tridacna squamosa.JPG

2687-03(1).JPG

2687-03(2)hippopus hippopus.JPG

2687-04(1)charonia variegata.JPG

2687-04(2).JPG

2687-05(1).JPG

2687-05(2)tridacna maxima.JPG

2687-06(1).JPG

2687-06(2)hippopus hippopus.JPG

2687-07(1) Harpago chiragra.JPG

2687-07(2).JPG

2687-08(1)lambis lambis.JPG

2687-08(2).JPG

2687-09(1) Cassis cornuta.JPG

2687-09(2).JPG

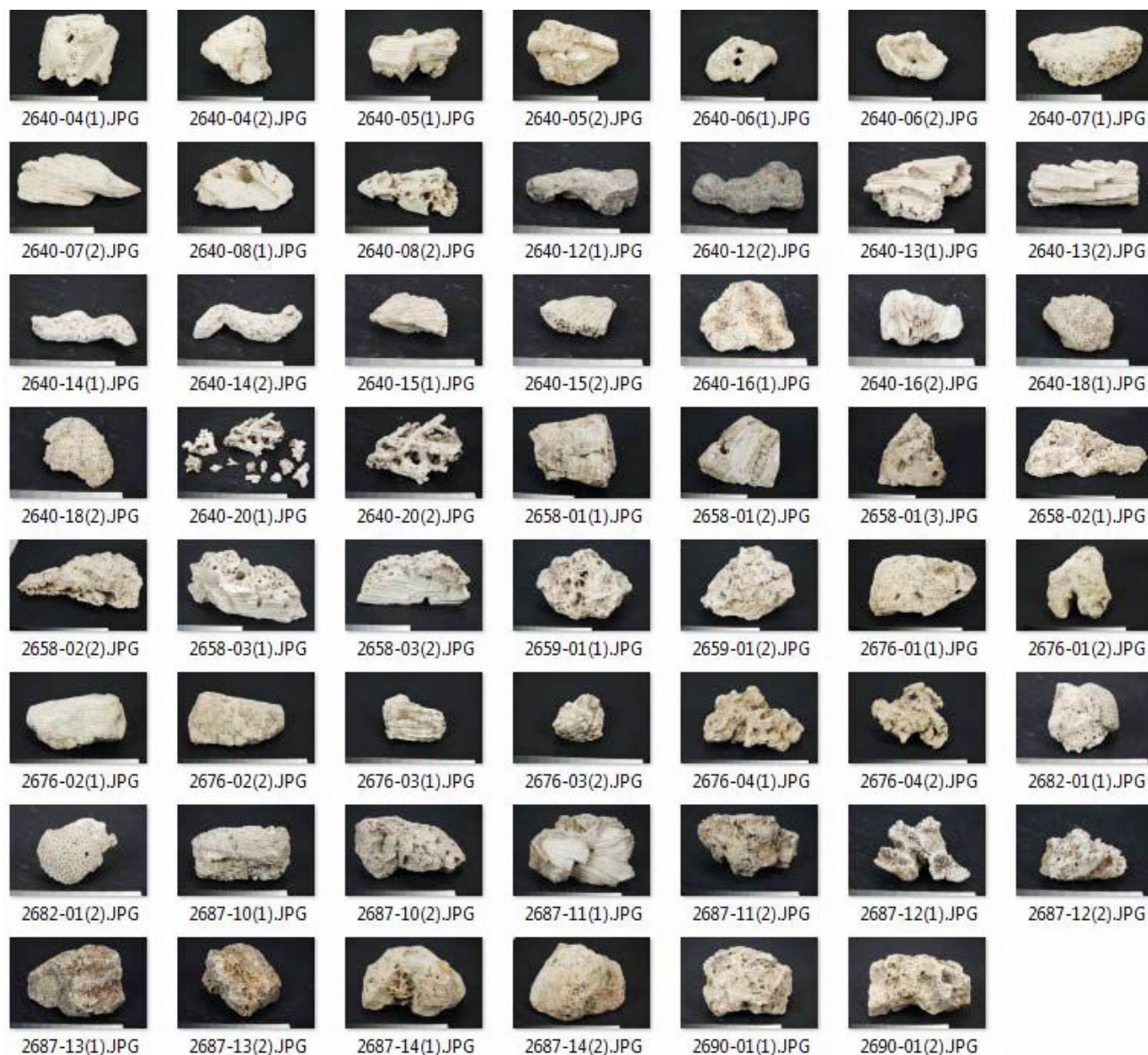

2687-09(3).JPG

Exotische schelpen uit de schelpengalerij (K. Zwaan).

Koralen e.d.

Nummer foto, serie	2640	2687	2658	2659	2676	2682	2690
Siderastrea sp.	4, 6	10				1	
Koraal indet.	5, 7, 15	11, 13	3		2		
Koraal indet. (met boormossel)	8, 13						
Geen koraal	12, 14						
Schelp met boorspons	18						
Koraalfamilie Dendrophylliidae	20						
Koraalfamilie Faviidae (Atlantische soort)			1				
Colpophyllia natans (Atlantisch)	16						
Kalksteen		14		1	4		1
Montastraea sp. (Atlantisch)					1		
Koraalfamilie Mussidae (Atlantisch)					3		
Stephanocoenia intersepta met colpophyllia natans			2				
Muss asp. of Mussimillia sp. (Atlantisch)		12					

Koraal uit de schelpengalerij (Naturalis).

Bijlage 3: Iconografie lijst

De volgnummers zijn die volgens Van Gent en Miltenburg. Indien de afbeelding relevant is voor het historisch-archeologisch onderzoek, is dit aangegeven met een 'R' in de kolom 'Opm.' Als de afbeelding gespiegeld is en opzichte van de werkelijke situatie, is dit aangegeven met 'gesp.' De afkorting 't.a.' betekent: toegeschreven aan.

Kunstenaar, Aard en Verblijfplaats zijn met afkortingen aangegeven:

Kunstenaar

AB = Anthonie Beerstraten
F = Simon Frisius
H = Hobbema
JAB = Jan Abrahamsz. Beerstraten
JR = Jacobus Ruisdael
K = Kessel
R = Rademaker
RvR = Rembrandt van Rijn
SdV = Simon de Vlieger
V = Visscher

Aard

A = acquarel
E = ets
G = gravure
O = onbekend
S = schilderij
T = tekening

Verblijfplaats

AIC = Art Institute of Chicago
B = Budapest
BL = British Library
HMA = Historisch Museum Amsterdam
KNO = Kabinet van Nederlandsche Outheden en Gezichten (lit.)
MBG = Musée des Beaux-Arts Grenoble
PKA = Prentenkabinet Amsterdam (= Rijksmuseum?)
RMA = Rijksmuseum Amsterdam
TMH = Teylers Museum Haarlem

Nummer	Kunstenaar	Aard	Datering	Verblijfplaats	Titel/beschrijving	Opmerking
A4 (2x)	F		1595-1628		Kostverloren (K.)	gesp. en ontspiegeld
A5	V	G			Kostverloren	waarheidsgetrouw
A6/A7	RvR	E	1641		Landschap met hut en hooiberg	gesp.
A8	RvR				Gezicht op de Amstel met K.	
A9	RvR				Idem	
A10	RvR				Idem	
A11	RvR				Terugblik op K.	
A12	RvR			AIC	K. als ruïne	R
A13	JR			TMH	De toren na afbraak van het huis	R
A14	JR				Idem	naar A13
A15	JR		1658	HMA	Idem	R
A16	R			KNO	Kostverloren	naar A15
A17	H				Kostverloren	naar A13
A18	t.a.H				Kostverloren	
A19	?				Kostverloren	
A20	K			B	Kostverloren	
A21	JR				K. van de Amstel-zijde gezien	
A22	K				K. van de Amstel-zijde gezien	
A23	K				K. van de Amstel-zijde gezien	
A24	K				Kostverloren	
A25	R			PKA	Kostverloren	
A26	?				Kostverloren	
A27	t.a.JR				Kostverloren	
A28	t.a.JR				Kostverloren	
A29	JAB				K. in de winter	met ronde muur, dus fantasierijk
A30	AB				K. en omgeving	
A32	R			KNO	K. anno 1630	naar oudere afb.
A33	R		1730		Lusthof Ruischenstein	R
B1	Anoniem (SdV?)		1601-1653?	MBG, kopie in PKA	-	
B2	Anoniem			BL	K. aan den Amstel	wellicht kopie van A25
B3	Anoniem			foto in GAA, origineel onbekend	Ruischenstein na verbouwing door Belmonte	R

Bijlage 4: Lijst van kaarten

Het Huis Kostverloren komt op verschillende kaarten voor. Deze zijn deels door Van Gent en Miltenburg behandeld en krijgen in dat geval hun volgnummer.

De kaart van de gasthuislanden door Van Berckenrode uit 1627-1628 was vervaardigd op basis van een oudere kaart uit 1583 (zie hiervoor: archieff.amsterdam/archief/342/1468; afb.bestand 010034000001_017).

Verblijfplaats

GAA = Gemeentearchief Amsterdam

HTA = Historisch-Topografische Atlas GAA

WWW = watwaswaar.nl

Nummer	Datering	Verblijfplaats	Titel/beschrijving/opmerking
A1	ca.1525		Kaart van Landmeter Croock
A2	1554		Ontw.Montfoort-Amsterdam
A3	vóór 1646 (1627/1628?)	HTA	Gasthuiskaart
A31	1676	HTA	Idem van Johannes Leupenius
A35	ca.1627/1628	HTA	Idem van Balthasar Florisz. van Berckenroode, 1634
-	1818	WWW	Oudste kadastrale minuut

Huis van Hilde

Westerplein 6

1901 NA Castricum

info@huisvanhilde.nl

www.huisvanhilde.nl